

**Aurskog- Høland
kommune**

Kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljøer

- for perioden 2007 – 2011

Tittel: Kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljøer
– Aurskog-Høland kommune 2007 – 2011

Oppdragsgiver: Aurskog- Høland Kommune, Plan og økonomienheten

Utarbeidet av: Ole J. Holt konsulenttjenester
Teien, 2009 NORDBY
Tlf. 915 31 120

Dato 09. mars 2006

Kommunedelplanen er i medhold av plan- og bygningslovens § 20-5 godkjent av kommunestyret, den 25. september 2006, sak 48/06

Forord

Mennesker har i alle tider og i stadig økende grad satt sitt preg på området som i dag omfatter Aurskog-Høland kommune. Våre mange kulturminner er viktig for forståelse, opplevelse og identitet. Kulturminner er viktige elementer i mange av våre verdifulle landskap og tettstedsmiljøer og bidrar både til økt livskvalitet for kommunens innbyggere og økt potensiale for verdiskapning i kommunens næringsliv. Kulturminner er en ikke-fornybar ressurs som er verdt å ta vare på for framtidige generasjoner.

Kulturminneplanen for Aurskog-Høland skal være et bidrag til å gjøre innbyggere og forvaltning klar over hvilke ressurser som finnes i kommunen. Planen skal danne grunnlag for prioriteringer i plan- og bygningsforvaltning, undervisning i grunnskolen og forhåpentligvis bidra til økt bevissthet og stolthet blant eiere av kulturminner i Aurskog-Høland. Kulturminneplanen behandles som en tematisk kommunedelplan etter plan- og bygningslovens bestemmelser og skal således ligge til grunn for hele kommunens virksomhet og planlegging.

Beslutning om å igangsette arbeid med en kulturminneplan for Aurskog-Høland ble fattet av Formannskapet den 25. juni 2001. Planarbeidet hadde en treg start og politisk styringsgruppe ble konstituert først i mars 2003. Styringsgruppa har bestått av Bia Hammer (fra kulturvern- og museumsnemda - leder for styringsgruppa), Anne-Lise Torvund (fra hovedutvalg for oppvekst og kultur) og Tore Østby (fra hovedutvalg for teknikk og miljø).

Fra administrasjonen har tidl. kulturleder Tor Tvethaug, enhetsleder – Plan og økonomi Ragnhild Lien og arealplanlegger Kjetil Hauger vært involvert i arbeidet. Ole J. Holt har vært engasjert av administrasjonen som kulturminnefaglig konsulent. Ole J. Holt har underveis i sitt arbeid vært i kontakt med representanter fra historielag og Fortidsminneforeningen. Akershus fylkeskommune har bidratt økonomisk til gjennomføringen av planarbeidet.

Bjørkelangen, 20. oktober 2006

Karin Gulbrandsen
ordfører

Innhold

FORORD.....

Innhold.....

1. Sammendrag.....

- 1.1 Registrering.....
- 1.2 Vurdering.....
- 1.3 Planutarbeidelse.....

2. Generelt om kulturminner og vern.....

- 2.1 Innledning.....
- 2.2 Kulturminner i den offentlige forvaltningen
- 2.3 Lovverk
- 2.4 Ivaretagelse av kommunens kulturminner i forvaltningen fram til i dag

3. Kulturminner.....

- 3.1 Fornminner.....
- 3.2 Kulturminner knyttet til landbruk.....
- 3.3 Kulturminner i skogen og skogbruksrelaterte kulturminner.....
- 3.4 Tekniske kulturminner.....
- 3.5 Tettstedrelaterte kulturminner.....
- 3.6 Kirker.....
- 3.7 Skolebygninger.....
- 3.8 Forsvarsrelaterte kulturminner.....
- 3.9 Kulturminner som en framtidig ressurs.....
- 3.10 Kulturminner i kommuneforvaltningen.....

4. Vurdering av kulturminner og kulturmiljøer.....

- 4.1 Delområder med viktige kulturminner og kulturlandskap.....
- 4.2 Utvalgte delområder.....
 - 4.2.1 *Harkerud, Stenberg og Verket*.....
 - 4.2.2 *Killingmo*.....
 - 4.2.3 *Kvaksrud og Haugen*.....
 - 4.2.4 *Finstadbru*.....
 - 4.2.5 *Borstad og Ødegård*.....
 - 4.2.6 *Lokshaug*.....
 - 4.2.7 *Balterud, Svensjøbrua og Hareton*.....
 - 4.2.8 *Sundet og Botten*.....
 - 4.2.9 *Åmot og Bogstad*.....
 - 4.2.10 *Aurskog stasjon og Ullerud*.....
 - 4.2.11 *Berger*.....
 - 4.2.12 *Lierfoss og Våler*.....
 - 4.2.13 *Dingsrud og Stykket*.....
 - 4.2.14 *Nordby og Bråten*.....
 - 4.2.15 *Røsholm og Hedum*.....
 - 4.2.16 *Haneborg*.....

4.2.17	Haugrim.....
4.2.18	Jahr og Dælen.....
4.2.19	Ekeberg, Lomsnes og Tønsberg.....
4.2.20	Korsmo og Berg.....
4.2.21	Myrvoll, Stubbjar og Engen.....
4.2.22	Aursmoen, Aur prestegård og Aurskog kirke.....
4.2.23	Linåkermoen, Nymoen, Rønning og Nybu.....
4.2.24	Hagen østre og vestre.....
4.2.25	Nordtveit, Hogstad, Toverud og Halvorsrud.....
4.2.26	Lier.....
4.2.27	Bjrkelangen sentrum og kirke.....
4.2.28	Åserud og Hornås.....
4.2.29	Rud og Skreppestad østre.....
4.2.30	Knoll, Komnes og Gromsrud.....
4.2.31	Fosser.....
4.2.32	Brandsrud, Taraldslia og Nitteberg.....
4.2.33	Tunnsjø bruk, Åserud, Åmot og Larsbråten.....
4.2.34	Sagbråten, Ensrud, Bjørnebråten, Fosskaug og Fossen.....
4.2.35	Momoen.....
4.2.36	Tuen og Skattum.....
4.2.37	Riser, Løken og Høland prestegård.....
4.2.38	Hafstein, Støvin, Solberg og Ovrum.....
4.2.39	Dæhlen, Voll og Østegården.....
4.2.40	Gangnes, Greperud, Strand og Gukil.....
4.2.41	Saksegård, Hellegård, Haugen og Solum.....
4.2.42	Hemnes, Torp og gamle Hemnes kirkegård.....
4.2.43	Hemnes sentrum og Bråte.....
4.2.44	S. Kollerud, Holm, Strand, Daltorp og Bjerkenes.....
4.2.45	Kragtorp, Salstrokken, Stomperud og Bunes.....
4.2.46	Tuverud, Yddersbond, Kopperud, Krok og Nordby.....
4.2.47	Skulerud og Studsrud.....
4.2.48	Skogheim, Lund, Narvestad og Pavestad.....
4.2.49	Bergsjø, Nygård, Haugen og Evenby.....
4.2.50	Soprim, Bøn, Fossheim og Holmbru.....
4.2.51	Østby og Hjellevøl.....
4.2.52	Skedsmo, Løren, Salerud og Brautmet.....
4.2.53	Nes, Tøyen, Goro, Kongtorp og Sandem.....
4.2.54	Naddum, Rakkestad og Auten.....
4.2.55	Kjelle, Leiren og Eidsverket.....
4.2.56	Ovlien.....
4.2.57	Nordre og søndre Mangen.....
4.2.58	Foss, Morgenlien, Haug og Damhaug.....
4.2.59	Maurtua, Ilebekk, Ringstad og Øsken.....
4.2.60	Kolstad, Brudal og Fossum.....
4.2.61	Bolstad, Gåsvik, Heggedal og Kaldåker.....
4.2.62	Skjeggeneset og Holmedal.....
4.2.63	Setskog sentrum, Velta, Olberg og Kinnestad.....
4.2.64	Tangen, Hverven, Gløtta og "Goliat".....
4.2.65	Bunes, Halvorsrud, Åmot, Eidet og Veiby.....
4.2.66	Ødegården, Bråten, Fallet, Sætra og Haukalund.....
4.2.67	Tømmerrenna, Gulltjernmoen, Tjernsmo og Grasmoen.....
4.2.68	Verneverdige objekter utenfor delområdekartene.....

5 Tiltaksdel.....

5.1	Innledning.....
5.2	Informasjons- og holdningsskapende arbeid
	SMIL-ordningen i landbruket.....
	"Kulturisme".....
	Kulturminner i skolen.....

	<i>Kulturminneatlas – skrytealbum.....</i>
	<i>Infotavler og artikler på nettsidene til kommunen.....</i>
5.3	Tiltak i den lokale forvaltningen.....
	<i>Kulturminneplanen som beredskap mot kulturminnetap.....</i>
	<i>Regulering av viktige objekter til bevaring – båndlegging av områder i</i> <i>kommuneplanen.....</i>
	<i>Planprosesser med kulturminnevernfokus for tettstedene.....</i>
	<i>Kulturlandskapsplan.....</i>
	<i>Skjøtsel av kulturlandskapet.....</i>
	<i>Fokus på økonomiske virkemidler kommunen rår over</i>

1. Sammendrag

Endringer på alle felt går raskere nå enn noen gang tidligere. I århundrer har jord – og skogbruk preget Aurskog- Hølands utforming og innbyggernes virke. Slekt fulgte slekt på gårdene og plassene, og kulturlandskapet ble videreført i stor grad slik forrige generasjon hadde drevet. Først på slutten av 1800-tallet begynte en ”ny tid” i kommunen. Jernbanen åpnet for større, og mer effektiv strøm av varer og tjenester mellom Aurskog-Høland og byer og tettsteder som Lillestrøm og Oslo. Etter siste krig har kommunen utviklet seg stadig mer i retning av å bli en ”sovekommune”. Flere større boligfelt har blitt etablert. Det bygges og graves over hele kommunen, og kulturminnene i bygda har aldri tidligere vært utsatt for et større press enn nå.

Fram til i dag har kulturminner i det vesentligste blitt behandlet som enkeltsaker etter hvert som de har kommet i konflikt med nye tiltak. Saksbehandlingen har gjerne dreid seg om de aktuelle objektene som er direkte berørt av tiltaket, uten at den totale kulturminnefloraen har blitt vurdert. For å gi kommunen et bedre verktøy innen det generelle kulturminnevern ble det vedtatt å utarbeide en kulturminneplan. Målet med planen er å få en helhetlig vurdering av kommunens kulturminner, og en prioritering av de viktigste objektene og kulturmiljøene. Arbeidet med plan for forvaltningen av faste kulturminner i Aurskog – Høland kommune kan sammenfattes i tre faser: *Registrering, vurdering og planutarbeidelse.*

1.1 Registrering

For å lage en helhetlig plan for forvaltning av kommunens kulturminner er det av uvurderlig betydning å ha gode registreringer av de kjente objektene.

Før-reformatoriske kulturminner, dvs. kulturminner eldre enn 1537, blir registrert av Universitetet i Oslo. Disse kulturminnene er, etter kulturminnelovens §4, automatisk fredet. Det foreligger en forholdsvis grundig registrering av fornminner i Aurskog–Høland kommune. Det må allikevel foretas feltundersøkelser før en med sikkerhet kan fastslå at et område er ferdig registrert for fornminner.

Nyere tids kulturminner, kulturminner yngre enn 1537, er i hovedsak blitt tatt hånd om ved SEFRAK-registreringen. I Aurskog–Høland kommune er det satt en grense ved ca år 1900 for SEFRAK-registreringen, og det er registrert 1947 objekter i kommunen. Objekter yngre enn 1900 er stort sett ikke tatt med. Typisk for vår tid er at nedre aldersgrense for verneverdige kulturminner stadig blir lavere. I en tid der endringer skjer i stadig raskere tempo, er dette en svakhet som man må ha med i bevisstheten i planarbeidet.

Det er også benyttet andre registreringer og artikler i ulike bøker og tidsskrifter som Kongeveiregistreringene utført av Statens vegvesen, Akershus veikontor på 1990-tallet. Se for øvrig oversikten over kilder.

Ressurspersoner i kommunens tre historielag har bidratt på en meget positiv måte og vært til uvurderlig hjelp i arbeidet. Flere personer i kommuneadministrasjonen har også bidratt med mye verdifull lokalkunnskap.

I tillegg til eksisterende registreringer har hele den bebygde delen av kommunen blitt befart.

1.2 Vurdering

De ulike registreringene skiller i liten grad mellom objekter av høy og lav verneverdi. For eksempel er det ingen automatikk i at et SEFRAK-registrert objekt er verneverdig. Som tidligere nevnt er det flere nyere, ikke registrerte objekter som kan ha høy verneverdi.

I denne planen er det gjort et utvalg av de for tiden mest verneverdige kulturminnene i kommunen. Det er i størst mulig grad lagt vekt på å se flere kulturminner og verneverdige landskapsområder under ett som kulturmiljøer – delområder.

Det er lagt vekt på ulike kriterier i utvelgelsesprosessen for å sikre et bredest mulig utvalg, geografisk jevnt fordelt over hele kommunen. De viktigste kriteriene er:

- Identitetsverdi
- Symbolverdi
- Historisk verdi
- Alder
- Autentisitet
- Representativitet/sjeldenhet
- Variasjon og homogenitet
- Miljøverdi
- Pedagogisk verdi
- Estetisk verdi, kunstnerisk verdi
- Bruksverdi
- Geografisk fordeling

Det er tatt spesielt hensyn til de pedagogiske verdiene i vurderingsfasen. Områder lett tilgjengelig fra bygdas skoler har blitt prioritert ved utvelgelse av delområder. Bruk av lokale eksempler og ressurser blir stadig viktigere i læreplanene. Tettere bånd mellom elever og lokale kulturminner vil trolig også ha en positiv effekt i det holdningsskapende arbeidet som kulturminnevernet er helt avhengig av.

1.3 Planutarbeidelse

Et overordnet mål for kulturminnevernet er å peke på kulturminner som en positiv ressurs for kommunen. Kulturminner skal være med å danne premisser for *all offentlig og privat planlegging* på lik linje med andre samfunnsinteresser. Det skal tas *generelt hensyn* til kulturminner enten de er formelt vernet eller ikke.

Et annet hovedmål for planene er å sikre et utvalg av de mest verdifulle enkeltobjektene og kulturmiljøer gjennom lovmessig vern. Gjennom planarbeidet er det utarbeidet ulike bevaringskategorier hvor av to (1 og 2) fremmes for formelt vern. Det er opp til kommunens politikere å sette vern ut i praksis.

Bevaringskategorier for kulturminneplan for Aurskog – Høland kommune

F:	Fredet kulturminne, dvs. automatisk fredet fornminne eldre enn 1537, eller vedtaksfredet etter kulturminneloven
1:	Kulturminne/landskapselement som er viktig i regional og delvis nasjonal sammenheng. Kan være fredningsverdig.
2:	Kulturminne/landskapselement som er viktig i lokal og regional sammenheng. Bevaringsverdig, bør sikres gjennom regulering.
3:	Kulturminne/landskapselement av mer lokal karakter. Har verdi i bevaringssammenheng. Riving og større inngrep bør unngås.
4:	Kulturminne/landskapselement som er endret, men som del av et ellers verdifullt miljø, eller på annen måte har interesse.

I denne planen er det i tillegg til å fokusere på verneverdige kulturminner isolert sett, også i stor grad pekt på mulige bruksområder for de ulike verneobjektene. Det offentlige er på ingen måte gode nok til å stimulere til vern gjennom økonomiske støtteordninger. Likevel kommer det stadig nye bidrag i positiv retning på dette området som for eksempel Kulturminnefondet og økte tilskudd til vedlikehold av kirkene. En ny og spennende side av kulturminnevernet er den stadig økte bruken av kulturminner i næringsssammenheng. Det viser seg at lokalhistorie selger og ”ekte” kulturminner kan være en ressurs for eieren. Denne vinklingen er trolig den viktigste veien å gå i tiden framover for å få på plass et effektivt vern.

Kulturminneplanen skal behandles som tematisk kommunedelplan. Den skal være et redskap både i *arealplanleggingen* og i enkeltstående *byggesaker*. På grunn av utviklingen kommunen vil stå ovenfor i tiden framover, vil det om noen år være nødvendig å revidere kulturminneplanen. Mange verneverdige kulturminner vil sannsynlig forvinne på få år og andre, nyere objekter vil bli mer aktuelle.

2. Generelt om kulturminner og vern

2.1 Innledning

Kulturminneloven definerer kulturminner som *alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til.* Definisjonen skiller ikke mellom verneverdige og mindre verneverdige objekter. Synet på hva som er et verneverdig kulturminne vil alltid være gjenstand for diskusjon og preget av subjektive oppfatninger.

2.2 Kulturminner i den offentlige forvaltningen

Innenfor offentlig forvaltning har både kommune, fylkeskommune og stat et ansvar for å ta vare på kulturminner og kulturmiljøer. *Kommunen* har ansvar for vedtak om bruk og vern av kulturminner gjennom formålsparagrafen i plan- og bygningsloven (§ 2). Kommunen har gjennom sin arealplanlegging og byggesaksbehandling ansvar for at det blir tatt hensyn til kulturminner og kulturmiljøer ved utarbeidelse av arealplaner og ved behandling av dispensasjons- og byggesøknad. Dette gjelder kulturminner både av nasjonal, regional og lokal verdi. Kommunen har ikke forvaltningsansvar etter kulturminneloven.

Fylkeskommunen forvalter et statlig ansvar for kulturminneinteressene på regionalt nivå. I tillegg til en rådgivende funksjon overfor kommunene etter plan- og bygningsloven, er utvalgte oppgaver og myndighet etter kulturminneloven delegert fra Riksantikvaren til fylkeskommunen. Fylkeskommunen har først og fremst ansvar for å vurdere og gi uttalelser til tiltak som berører kulturminner og kulturmiljøer av regional og nasjonal verdi, mens tiltak som berører kulturminner og kulturmiljøer av mer lokal verdi skal vurderes av kommunen. Selv om et kulturminne ikke har nasjonal eller regional verdikan det ha stor verdi for lokalsamfunnet.

Riksantikvaren er direktorat under Miljøverndepartementet og er det overordnede faglige organ for den øvrige kulturminneforvaltningen. Riksantikvaren har ansvaret for iverksettelse av den politikk som Storting og regjering bestemmer og er klageinstans for vedtak truffet av fylkeskommunen. Riksantikvaren vedtar fredning etter kulturminneloven.

Automatisk fredede kulturminner ble tidligere registrert i Økonomisk kartverk. Dette blir nå gjort i Riksantikvarens database "Askeladden". Ansvaret for oppdatering av databasen ligger hos fylkeskommunen. Mange av fornminnene er eldre registreringer. Kartavmerkninger kan derfor være unøyaktige. Som regel er det bare synlige fornminner som gravhauger og fangstanlegg som er registrert. Ved reguleringsplanarbeid og andre tiltak vil det derfor bli foretatt en nyregistrering av de aktuelle områdene. Dersom tiltak skal skje i dyrka mark vil det ofte bli foretatt flateavdekkende søk for å finne kulturminner uten synlig markering på dagnes markoverflate.

2.3 Lovverk

Kulturminneloven har likevel noen absolutter. I lovverket gjøres det et skille mellom **fornminner** og **nyere tids kulturminner**. Med fornminner menes kulturminner fra middelalderen eller tidligere. Skillet mellom fornminner og nyere tids kulturminner er satt til reformasjonen i 1536. Fornminner er automatisk fredet. Det betyr at det er straffbart å forårsake skade på disse eller å gjøre fysiske inngrep innenfor vernesonen på 5 meter rundt objektet. I tillegg til fornminner er bygninger bygget før 1650 og samiske kulturminner eldre enn 100 år automatisk fredet.

Det er Riksantikvaren som har det øverste ansvar for forvaltningen av de fredede kulturminnene. Kulturminneloven gir, gjennom vedtaksfredning, også anledning til å frede nyere tids kulturminner. Dette kan være enkeltobjekter eller hele kulturmiljøer som et gårdstun eller et gateløp. Arbeidet med slik fredning er i det vesentligste overlatt til fylkeskommunen, men blir endelig vedtatt av Kongen i statsråd.

I tillegg til kulturminneloven er plan- og bygningsloven det viktigste virkemiddelet innen kulturminneforvaltningen. Loven åpner for at kommunen kan regulere spesielt viktige objekter og miljøer til **spesialområde bevaring**. En slik regulering vil beskytte objektene mot uønskede endringer, og kan berøre både bygg og anlegg og beplantning. Regulering til spesialområde bevaring gjelder kun eksteriører, og kan ikke legge bånd på endringer inne i bygninger.

I tillegg til faste kulturminner har vi immaterielle kulturminner. Dette er steder uten synlige spor etter kulturminnet, men som har overlevd i folks bevissthet gjennom muntlig overlevering og eventuelle senere nedtegnelser. Immaterielle kulturminner kan være stedsnavn eller steder der det har vært knyttet spesiell overtro til. Eller steder som har vært scene for ulike aktiviteter som krigshandlinger eller religiøse handlinger.

2.4 Ivaretagelse av kommunens kulturminner i forvaltningen fram til i dag

Aurskog-Høland kommune har forsøkt å ta generelt hensyn til kulturminner både i planer og enkeltsaksbehandling. I mars 2006 er 14 objekter eller miljøer regulert til bevaring i Aurskog-Høland. I mangel av en kulturminneplan har det ikke foreligget noen oversikt over den totale mengden kulturminner i bygda. De lokale historielagene og Fortidsminneforeningen - Nedre Romerike har blitt brukt som fagkyndige høringsinstanser. I tillegg er uttalelser fra Akershus fylkeskommune ofte tillagt vekt i kraft av sin fagkompetanse og myndighet på området.

3. Kulturminner

3.1 Fornminner (automatisk fredete kulturminner)

Fornminner er kulturminner eldre enn 1537, og er sikret ved automatisk fredning etter kulturminneloven §4. Fredningsloven sikrer både kjente og ukjente fornminner, slik at det må tas hensyn til mulige funn ved ulike tiltak. Løsfunn som steinøkser, smykker og lignende som er eldre enn 1537 er ikke fredet men pliktes å bli rapportert og innlevert til Universitetets oldsakssamling. De ca 200 registrerte fornminnene er kartfestet på både økonomisk kartverk og på kommunens digitale kartbase.

Av kommunens faste fornminner er gravhauger og gravrøyser de mest vanlige. Ofte forekommer disse fornminnene i grupper med flere innenfor et avgrenset område. I områdene syd for Løken og øst for Hemnessjøen finnes de rikeste forekomstene av gravhauger og røyser.

Gamle veier er et annet vanlig forekommende kulturminne fra denne perioden. De eldste veiene gikk gjerne korteste vei mellom de ulike gårdene og ofte tvers gjennom tunene. Veier fra førkristen tid har ofte blitt benyttet også inn i nyere tid og standarden har blitt tilpasset behovene underveis. Det er derfor vanskelig å si hvor mye av den automatisk fredete veien som er bevart. Veier av "hulveitypen" er den eldste form for bevarte veier i kommunen og kjennetegnes ved sin karakteristiske fasong som en grøft i terrenget. Denne formen har veien fått gjennom århundrer med tråkk og slepetransport. Etter hvert som folk og dyr hadde tråkket opp grunnen bidro vann med å vaske ut veien slik at den stadig ble en dypere kløft i terrenget. I dag er hulveiene for det meste ute av drift men finnes som gressgrodde grøfter i terrenget.

Under folkevandringstiden og urolighetene rundt denne ble det bygget en rekke bygdeborger der bøndene kunne søke beskyttelse ved angrep fra andre stammer. Disse borgene lå på høyder gjerne med én eller flere bratte fjellsider for å vanskeliggjøre et eventuelt angrep. Rester etter slike borger finner vi på Borstad, Auten nordre og Bråte. Ved Haneborg var det også trolig en slik type befestning.

Både på Tangemoen på Setskog og "Eksismoa" ved Eidsåsen er det registrert en rekke dyregraver. Dette var fangstgraver for storvilt. Det er gravet rektangulære hull i bakken i et tydelig mønster med jevn avstands mellomrom. Trolig har det stått ledegjerder mellom gravene som førte dyrene mot fallgravene. Det hevdes at disse fangstsystemene stammer fra den aller første menneskelige aktiviteten her etter siste istid. Stemmer dette var det trolig reinsdyr de fanget i gravene.

Aurskog–Høland kommune har flere interessante "kristne" kulturminner fra før reformasjonen som en hellig kilde ved Aurskog prestegård og flere middelalderkirkegårder. (se 3.6)

3.2 Kulturminner knyttet til landbruk

De eldste profane (ikke kirkelige) kulturminnene i bygda finner vi på gårdsbrukene. Dette gjelder både fornminner og nyere tids kulturminner. Gårdsbebyggelsen er blant de mest i øyenfallende kulturminnene i kommunen. Husene ligger gjerne på en høyde og er godt eksponert fra bygdeveiene.

Etter reformasjonen ble gårdsbebyggelsen i stor grad bygget av laftet tømmer. Det forekom fjøs og kjellere i oppmurt gråstein, men dette ble mer vanlig først på 1800-tallet. De laftete husene var gjerne upanelte og veggene var ubehandlede. Fargesettingen var beskjeden, kun vinduer og inngangspartier var, helt fram til slutten av 1700-tallet, vanlige å male. Takene ble i stor grad tekket med tre, enten som spon eller som rene bordtak. Torvtak kjenner man ikke til her i området, men never ble benyttet, men da med halvkløyvinger som overdekke i stedet for torv. Takstein av tegl ble vanlig utover 1700-årene, men på mindre plasser var tretak vanlig langt ut på 1800-tallet.

Først fra 1600-årene har vi en viss kjennskap til gårdsbebyggelsen på Romerike og i Aurskog – Høland. Det var én bygning til hvert formål; hovedbygning der gårdfolket sov og oppholdt seg, drengestue/føderådsbygning der arbeidsfolk eller eldre familiemedlemmer bodde, bryggerhus for koking, baking og klesvask, et eller flere stabbur (eller bu som man sa her), loft, stall, sauefjøs, kufjøs, hønsehus, grisehus og gjerne flere låver. I tillegg var det vanlig med smie og kjone. Sistnevnte lå gjerne noe unna den øvrige bebyggelsen på grunn av brannfaren. På eiendommer med større vassdrag var det fra 1500-tallet vanlig med kvern og sag. Bebyggelsen på plassene var hovedsakelig den samme som på gårdene, bare i mindre målestokk.

Presten Rejer Giellebøl (1737 – 1803) lagde i 1771 en *Naturlig og oekonomisk Beskrivelse over Hølands Prestegjeld i Aggershuus Stift i Norge*. Boka ble skrevet mens han bodde i Danmark, og skulle være en drøftelse over fordeler og ulemper ved å bo i Høland i forhold til Danmark. Hensikten med boka var å komme med et bidrag til ”det norske landvæsens forbedring”. I tillegg til teksten fikk Giellebøl laget et kobberstikk i to deler som viser en Hølandsgård med bebyggelse og redskap anno ca 1750. Kobberstikket viser at gården hadde følgende bebyggelse:

- stue-huuset
- brygger-huuset
- stolpe-boden (bua/stabburet)
- korn- og høladerne (låven)
- foerhuset (fjøs)
- en skyte eller liden lade til halm (skyku)
- broen til loen og laderne (låvebrua)
- den anden skyte (skyku)
- broen til høloftet over hæste-stalden (bru til stall-loftet)
- hæste-stalden
- tørke-huuset (kjona)
- smiden (smia)
- sav-møllen (oppgangssag)
- qvernebruget (bekkekvern)

Det finnes også tegninger av husene på Fosser i oberst Heyerdals tid (siste halvdel av 1700-tallet). Dette er de beste dokumentasjonen vi kjenner over gårdsbebyggelse i Høland på midten av 1700-tallet.

Tunene var delt i inntun og uttun. Inntunet rommet beboelseshusene, bryggerhus, loft, eventuelt nattstue og bu. I uttunet var husdyrhusene og de ulike låvene samlet. Den klare todelingen av tunet varte fram til midten av 1800-tallet da firkanttunene ble dominerende med våningshus, sidebygning, bu og driftsbygning som hver sin vegg i en mer eller mindre firkantet tun-plan. Enkelte gårder som ble delt i flere mindre bruk kunne få flere gårdstun samlet i såkalte klyngetun. Et slikt tun finner man på Nes Østre.

Våningshusene i tiden rundt reformasjonen var årestuer. Ildstedet (åren) var midt i rommet og røyken seg ut gjennom ljoren i taket. Vinduer var ikke vanlige og dørene brede og lave. På 1600-tallet ble pipestokken vanlig også her på bygdene. Dette muliggjorde en bedre utnyttelse av oppvarmingen av huset både ved å slippe det store varmetapet som gikk gjennom ljoren, men også ved at jernovner raskt ble vanlige som tilleggsfyring ved siden av grua. På grunn av lystapet ved å ikke ha ljore i taket og en større tilgang på glass, kom de første vinduene samtidig med pipa. Pipa gjorde det også mulig å føre røyken gjennom flere etasjer og fra flere rom.

Tidlig på 1700-tallet var den "akershusiske stuetyper" mest vanlig i Aurskog–Høland. Denne hadde gjerne to rom, stue og kove, og svalgang på langsiden og, av og til, også i den ene gavlen. Fra slutten av århundret ble mange av disse husene erstattet eller ombygd til såkalte midtkammershus. Som navnet antyder, var dette gjerne et symmetrisk hus gjerne med kjøkken og kammers på den ene siden og storstue på den andre siden av *midtkammerset* og gangen. I siste del av 1800-årene kom sveitserstilen til Romerike og forårsaket den største endringen i byggestil på flere hundre år. Sveitserstilen var, og er, en frodig og dekorativ stil med stor grad av snekkerglede. Disse "blondehusene" ble uhyre populære og inntok etter hvert mange gårdstun.

Med sveitserstilen kom også den nye driftsbygningen, enhetslåven. De mange små spesialhusene til husdyr og fôr ble erstattet av én låvebygning med både fjøs, stall og ofte grisehus/hønsehus integrert i samme bygning. Det er denne låven som oppleves som det viktigste landskapselementet i landbrukets kulturlandskap i dag. Nå er den røde låven truet på grunn av omlegging av driftsformer og sammenslåing av bruk. Dagens jordbruk er i stor grad ikke lenger avhengig av den store driftsbygningen. Med sine små dører og mange stolper er den upraktisk med dagens maskinpark, og mange bygger nye kombinerte vognskjul og korntørker som erstatning for låven.

Grensen mellom kulturminner og kulturlandskap er svært flytende. En gammel vei, ei steinrøys eller ei husmannsstue er alle et kulturminne, men de er også viktige og klare kulturlandskapselementer. En gammel beitemark kan være et verneverdig kulturlandskap, men også et kulturminne over landbruksdrift i eldre tider. På bakgrunn av dette må kulturminnene sees i sammenheng med kulturlandskapet og motsatt. Uendret kulturlandskap knyttet til jordbruksproduksjon er det eldste menneskeskapte landskapet i kommunen. I verneverdige kulturlandskap finnes også ofte de viktigste forekomstene av biologisk mangfold.

Fra ca. 1950 og fram til 1980-tallet ble en politisk styrt kanaliseringpolitikk for landbruket gjennomført. Dette resulterte i at husdyrholdet på det sentrale Østlandsområdet ble kraftig

reduisert til fordel for ensidig kornproduksjon. I Aurskog–Høland ble det gjort store tiltak for å drenere de store sletteområdene langs kommunens vannveier. Bjørkelangsjøen og Hølandselva ble senket og store arealer i tilknytning til vassdraget ble drenert. Samtidig var det et omfattende nybrottsarbeid over store deler av kommunen, der nytt jordbruksareal ble ryddet. Det er i dag en tendens til at enkelte bruk tar opp igjen husdyrproduksjonen, noe som er positivt for kommunens beitelandskap som i det siste har grodd kraftig igjen.

3.3 Kulturminner i skogen og skogbruksrelaterte kulturminner

Gjennom de siste århundrene har, i tillegg til jordbruk, skogen vært den viktigste næringsveien for kommunen. I tiden fram til den vandrevne oppgangssaga ble utbredt, ble skogen hovedsaklig nyttet kun til å dekke lokale behov for ved og virke til hus og gjerder. Parallelt med vannsagenes framgang åpnet et nytt og stort marked for tømmer salg seg med byggingen av Christianina og Fredrikshald (Halden), samt et eksportmarked til flere europeiske byer.

I de fleste elver og bekker med stor nok vannføring ble det bygget sager, og vannet kunne gi kraft til flere titalls sager i ett og samme vassdrag. Oppgangssagene ble fra midten av 1800-tallet gradvis erstattet av sirkelsager. Vannkraften var fremdeles enerådende fram mot 1900-tallet. På slutten av 1800-årene kom damplokomobilen inn som erstatning for vannkraften. Nå kunne sagene flyttes opp fra de bratteste partiene i elvene og inn på flat mark. Dette gjorde logistikken mer effektiv med enklere transportforhold og større plass til lagring av bearbeidet virke. Etter 1900 ble elektrisitet den gjeldende kraftkilden. Den er fremdeles rådende ved kommunens mange små og store sagbruk. Rester etter vass-sager er fremdeles synlig flere steder i kommunen, som ved Nordby i Aurskog og Åserud i Nordre Høland. Ved Bunes på Setskog er det fremdeles bevart et komplett vannsagmiljø med dammer og bygninger. Et tilsvarende anlegg er bevart på Mørk, syd i kommunen. Ved Nordby i Aurskog er det også bevart en dampsag med stasjonær dampmaskin. Bygninger etter et liknende anlegg står ved Soprim i Søndre Høland.

Det kunne by på store utfordringer å bringe tømmeret fra skogen og fram til sagene. I eldre tid var det hest og håndkraft som var viktigste hjelpemiddel, men etter hvert ble vannet også her mer utnyttet. Fløting over større vannflater har vært vanlig i flere hundre år. Utover 1800-tallet ble også bekker og elver mellom sjøene kanalisert og gjort egnet for fløting av tømmer. Forbi utfordrende partier ble det flere steder laget vannrenner av tre eller stål som tømmeret ble sendt i. Sentralt i arbeidet med å lette transporten av tømmeret ut av skogene i kommunen sto husmannssønnen Engebret Soot fra Mangen. Hans arbeid med kanal- og slusesystemer er landskjent. Spesielt den såkalte Sootkanalen fra Skjervangen i Eidskog og ned til Setten. Langs elvene og kanalene sto det fløterhus. Dette var hvilebrakker for de som arbeidet med å lede tømmeret gjennom kanalsystemet. Disse små spesialhusene er det svært få igjen av. To av dem finner man fremdeles ved Skrepstad bru og Bøensdammen.

I tillegg til kanal- og veisystemene var det trallebaner i kommunen der tømmervogner ble trukket av hester på skinneganger. En av de største og mest kjente var Grasmobanen i Setskog. Ved Kolstadfoss, mellom Setten og Mjermen, ligger det fremdeles en skinnegang som fraktet tømmerbåten mellom de to sjøene. Båten slepte tømmer til forhøyningen mellom de to vannene, for så å slippe tømmeret gjennom en kanal ned i Mjermen. Selve båten kjørte inn på en jernbanetralle, og ved hjelp av en vinsj på båten trakk den seg, langs skinnegangen over til nabovannet. Vel over på den andre siden samlet den tømmeret og slepte lasset videre.

I skogene var det en rekke skogshusvær for skogsarbeiderne. Disse har blitt drastisk færre de siste tiårene. Spesielt stallene på disse hvilestedene er i dag fjernet så å si over alt. Noen av skogshusværene har blitt modernisert og påbygd til hytter.

Det var mange finneboplasser i skogområdene i kommunen. Plassene har fått betegnelsen finneplass fordi finske utvandrere slo seg ned her. Dette var finner som hadde flyttet fra dårlige levetilstander og politisk uro i Finland. Finneinnvandringen til Norge fant hovedsakelig sted på 1600-tallet. I Aurskog–Høland vet man at det spesielt i Mangen-området var flere finneplasser. I tillegg tilsier navn som Finholt, Finsrud og Fallet at det har vært finnebosetting også lenger syd i bygda. På Setskog ved Åmot er det fremdeles tufter etter en angivelig finnebosetting, Koia. I tillegg sier gamle sagn at det skal ha stått en kirke på Mangen som har hatt tilknytning til finnebosettingen i området. Nyere forskning har kommet til at det har stått en kirke på plassen, men at denne trolig ble bygget på 1200-tallet, fire hundre år før finneinnvandringen. Det er lite sannsynlig at kirken fremdeles sto på 1600-tallet da den ikke er nevnt i noen etterlatte skrifter fra soknepresten på denne tiden. At finnene i området har brukt det gamle kirkestedet til kristen utfoldelse er sannsynlig, men da på tuftene etter den gamle middelalderkirken.

3.4 Tekniske kulturminner

Vannkraften var lenge avgjørende for etablering av ulik industri i kommunen. Allerede på 1500-tallet var kvernfall og vannsager vanlige i de største vassfallene. Det er bevart bekkverk i kommunen blant annet ved Frogner Nordre sydvest for Tunsjø Bruk. Det foreligger et register over disse kvernene opptatt på 1700-tallet. Se ellers under kapittel 3.3 om skogbruksrelaterte kulturminner om sager.

Allerede på 1720-tallet ble det anlagt en industriell storsmie i Lunds fossen i Søndre Høland. Denne ble kun drevet i åtte år. På 1760-tallet etablerte fylkesmann Caspar Hermann von Storm jernverk på Eidsverket, Zitten jernverk. Malmen ble fraktet fra Setskog på en dårlig utbygd vei. Allerede i 1772 gikk verket konkurs blant annet på grunn av dårlig kvalitet på malmen. Et glassverk var i drift på Eid på begynnelsen av 1800-tallet. Også dette gikk raskt konkurs. Det var en kort periode på midten av 1800-tallet bomullsveveri på eiendommen.

I vannfallet ved Fosser var det også ved slutten av 1800-tallet stor industriell aktivitet. I tillegg til sag og mølle var det frørenseri, fargeri, ei stampe og smie ved vannfallet. De fleste sporene etter industrien ved Fosser er i dag borte.

Ved århundreskiftet 1900 kom et viktig bidrag til den industrielle utviklingen i kommunen. Tertiærbanen mellom Sørumsand og Skulerud ble etablert og satte fart på industrireisningen i området. Jernbanen i seg selv var selve symbolet på den nye tid. Med den kom ny ingeniørkunst og arkitektur som ga inspirasjon til den lokale industriutviklingen.

Urskog-Hølandsbanen ble først anlagt fram til Bjørkelangen i 1896. To år senere var banen forlenget ned til Skulerud der det var korrespondanse med dampbåten ”Turisten” videre sydover Haldenvassdraget. Langs jernbanen ble det bygget en rekke stasjoner og stoppesteder. Som en ringvirkning ble det bygget annen industri og handelssteder i umiddelbar nærhet til stasjonene. Urskog–Hølandsbanen ble nedlagt i 1960.

Det er fremdeles bevart flere minnesmerker etter jernbanen. Selve trasèen er bevart gjennom store deler av kommunen, delvis som gang og sykkelvei og delvis som riks- og lokalvei. Det er også rester etter gjerdet som gikk langs banen på flere lengre strekninger. Kun to stasjonsbygninger står fremdeles - Finstadbru og Bjørkelangen. På Bjørkelangen står også et vanntårn, lokomotivstall, bro over Lierelva for sidespor til Eidsverket. Ved Skulerud er det også bevart en lokomotivstall og en heisekran som man losset tømmervognene med.

Utover 1900-tallet var det et stort antall verksteder som drev ulike former for trearbeider i kommunen. Verket på Killingmo er fremdeles i drift og produserer gymnastikkapparater. Ved Bjørkelangen finnes fortsatt delvis bevart en kurvfabrikk og ved Hjellebøl står det fremdeles flere små snekkerverksteder. Andre virksomheter er Bakelittfabrikken, som ble etablert på 1950-tallet, og torvfabrikk. Både på Hjellebøl og Liermosen har det vært stort industrielt uttak av torv. Vogner og skinnegang etter anlegget ved Hjellebøl er tatt vare på av kommunen.

3.5 Tettstedsrelaterte kulturminner

Aurskog-Aursmoen, Bjørkelangen, Løken og Hemnes er kommunens største tettsteder. Jernbanen har hatt stor betydning for tettstedsutviklingen. De gamle tettstedene lå ofte ved et knutepunkt enten mellom flere veier, eller veier og jernbane. Det var gjerne to eller flere konkurrerende landhandlere innenfor ett og samme tettsted. I tillegg var det gjerne andre funksjoner som bank, kafé, meieri og etter hvert bensinstasjoner i tettstedene.

I det sentrale Aurskog-området utviklet det seg to tettsteder i samme område, først nede ved Aurskog stasjon og senere på Aursmoen vest for prestegården. Etter nedleggelsen av jernbanen i 1960 har så å si all handelsvirksomhet blitt konsentrert på Aursmoen. Klokkegården, det gamle herredshuset, brannstasjonen og e-verksbygningen er eksempler på tettstedsrelaterte kulturminner i området.

Andre gamle handelssteder finner vi på Finstadbru, Lierfoss, Momoen, Fosser, Hjellebøl, Skulerud og Kinnestad på Setskog. Felles for flere av tettstedene er at de har hatt periodevis utviklinger. Utgangspunktet var gjerne en stasjonsbygning, landhandel og eventuelt et meieri. På dette stadiet er det lite som likner et tettsted. Etter hvert kom det flere forretningsgårder til langs landeveien og tettstedet blir etablert. Etter andre verdenskrig ble det både på Aurskog og Løken etablert ny handlegate, med forretningsgårder med boligdel over. Etter kommunesammenslåingen ble det fart i sentrumsutviklingen på Bjørkelangen. Nye funksjoner som rådhus og videregående skole oppsto og etter hvert har en rekke moderne forretningsbygg, kjøpesenter og boliger blitt oppført.

3.6 Kirker

Det er ikke bevart noen kirkebygg fra middelalderen i kommunen. Som nevnt i teksten om Finnekirken på Mangen kan det tyde på at det har stått et kirkebygg der på 1200-tallet. Ved Åmot på Setskog skal det ha stått en kirke i senmiddelalderen. I tillegg vet vi at det sto kirker på Hemnes, Løken og Aurskog i katolsk tid. Det har trolig vært flere private kapeller på gårdene. Blant annet på Botner på Fosser, der det i dag er privat gravsted for Haneborgfamilien. Det eldste, bevarte kirkebygget i kommunen er sakristiet etter gamle Løken kirke fra 1655. Dagens kirker er alle fra tiden mellom 1865 og 1925. Aurskog,

Setskog, Søndre Høland og Løken kirke er alle i nygotikk-inspirert stil. Mangen kapell ble reist i begynnelsen av 1900-tallet i en nasjonalromantisk stil med synlige, malte tømmervegger utvendig. Bjørkelangen kapell (nå kirke) ble satt opp i 1925 i et enkelt nyromansk formspråk.

Ved Løken, Hemnes og Bunes på Setskog er det bevart nedlagte kirkegårder der det fremdeles finnes gamle gravminner. Det finnes også private gravsteder på Fosser og Søndre Østby.

3.7 Skolebygninger

Gjennom 1700-tallet og fram til 1860-årene ble det meste av undervisning i Norge holdt i såkalte omgangsskoler. Skolene var, som navnet sier, holdt på omgang på gårder med egnede stuer. Lærer og elever var gjerne noen uker på hver gård før de oppsøkte den neste. I 1854 fikk Høland sin første faste skole på Skedsmo ved Løken. Huset står i dag på Bygdetunet. Etter at skoleloven kom i 1860, med krav om fast skole i hver krets, sto det skolestuer på Skedsmo, Mo, Trindberg, og Tangen i Setskog. I tillegg var det "halvfaste skoler" på Skrepstad, Gromsrud, Østby, Lund, Gangnes, Mørk, Kragtorp, Stenersby, Snarholt, Kolstad, Klava og Goro.

Kommunen har flere flotte representanter for skolebygg gjennom tidene. Ulviken skole helt nord i bygda og Hofmoen skole er blant de best bevarte av den eldste typen skolebygg. Av 1900-tallets skoler er spesielt Ekeberg skole med både skolebygning og låve et meget bevaringsverdig objekt. Arkitektonisk er Trindberg skole et flott bygg. Skolen skiller seg fra de øvrige med elementer inspirert av den nasjonalromantiske bølgen i tiden før og etter 1905. I etterkrigsårene ble det bygget en rekke nye skolebygg i kommunen. De nye skolene var korridorskoler med klasserom langsetter en lang korridor. Gode eksempler på slike skoler er ungdomsskolen på Bjørkelangen og Aursmoen ungdomsskole.

3.8 Forsvarsrelaterte kulturminner

Krig og uro har preget menneskeheten fra tidenes morgen og helt fram til i dag. Selv om Norge må oppfattes som et fredlig land har vi også her hatt en mengde væpnede konflikter mot andre folkegrupper og land. Aurskog–Høland kommunen er intet unntak. Allerede fra folkevandringstiden (ca 400 e. Kr.) vet vi at menneskene i bygda har forsvart seg mot angrep utenfra. Det er spor etter flere bygdeborger i kommunen (se kap 3.1 Fornminner).

Områdene omkring det som i dag kalles Aurskog–Høland var i lange tider et utsatt område med tanke på angrep østfra. Fra slutten av 1600-tallet og fram til 1905, ble det bygget forsvarsanlegg til beskyttelse mot militære angrep fra Sverige. De første anleggene ble lagt tilknyttet rideveiene fra Sverige til Bjørkelangen. Det ble anlagt en skanse på Eid nordre i 1673-1675, og lenger øst mot Setskog ble det bygget såkalte forposter. En annen forpost lå på ferdselsåren mellom Setskog og Løken. Denne var ikke bemannet i 1716 da Carl XII angrep. Oberst Kruse fra Høland ble stilt for retten blant annet av denne grunn. Ved Naddum er det fremdeles mulig å se spor etter skansen, som ble bygget her i forbindles med elveskansesystemet mellom Ydersnes og Lierfoss. Dette anlegget kan være fra første halvdel av 1600-tallet.

Angrepet i perioden april – desember 1808 står sterkt i bygdefolkets bevissthet den dag i dag. 2500 svenske soldater kom over grensen fra Skillingsmark. Norske styrker møtte svenskene og drev dem syd/østover.

I spenningstiden før 1905 ble det fra norsk hold gjort tiltak for å styrke forsvaret mot Sverige – offisielt for å styrke unionsforsvaret. Ved Dingsrud i Aurskog ble det i perioden juni 1901 til januar 1903 oppført et sperrefort med plass til flere hundre mann. Opprustningen bestod for øvrig av et nyanlagt fort ved Ørje og modernisering av de gamle festningene ved Kongsvinger og Fredriksten. Som en del av fredsavtalen ved unionsoppløsningen i 1905 (Karlstad-forliket), ble fortet demolert og det ble opprettet en nøytral sone. Det var skepsis i begge land om den nøytrale sonen ville bli respektert, men sonen levde opp til forventningene, og det ble ikke opphevet før i 1993. Kommandantboligen med uthus og kasernen ble stående og er fremdeles godt bevart i dag. Muranleggene og skyttergravene har i nyere tid blitt gravd fram igjen og restaurert.

Øst for Eid skanse ligger et område som kalles *Eksismoa*. På denne skogsletta foregikk på slutten av 1600-tallet og første halvdel av 1700-tallet eksersis - trening av soldater i krigsøvelser. Våpen og utstyr ble oppbevart i telthus, stabbur-liknende bygninger som sto sentralt på gårder i bygda. Ett telthus er bevart ved den gamle kirkegården på Løken. Dette var telthus for landvernet. Et tilsvarende hus for kavaleriet sto på Rakstad. Det ble revet for noen år siden.

Under den andre verdenskrig var Aurskog–Høland en delt kommune. Det fantes en rekke nazisympatisører i bygda. Frykten for kommunismen var hos mange stor. Mange bønder var redde for å miste gårdene sine slik de hadde sett russiske yrkesbrødre hadde gjennomgått. Flyktninger ruta, veien loser førte flyktninger gjennom kommunen til Sverige, er merket og er et viktig minnesmerke over andre verdenskrig.

Som erstatning for militærtjeneste innførte det tyske styret arbeidstjeneste (AT) for unge menn. Ved Bjørkelangen ble det i 1941 bygget en leir for tiltaket og en rekke unge nordmenn var sysselsatt med nybrottsarbeid og kanalisering og senkning av vassdrag. Fra høsten 1944 ble leiren benyttet til innkvartering av tvangsevakuerte fra Nord-Norge. Etter frigjøringen ble leiren tatt i bruk til internering av landssvikdømte. Senere ble det treningsleir for heimevernet på området. I dag står fremdeles vaktstuen og et forsamlingshus igjen innenfor nettinggjerdet, og anlegget bør bevares.

3.9 Kulturminner som en framtidig ressurs

Endringene i samfunnet rundt oss går stadig fortere og moderniseringskreftene er ofte vesentlige drivkrefter i lokalsamfunnene. Kulturminnene må ofte vike for *utvikling og vekst*. En kulturminneplan kan bidra til å gi en helhetlig oversikt over kulturminnefloraen, og over hvilke verneverdige objekter og områder som er spesielt utsatte. Ved å føre en bevisst forvaltning av bygdas kulturminner kan kommunen markere seg som et interessant sted både i rekreasjonsøyemed og for etablering av ulike næringsaktiviteter. I deler av den norske befolkningen er det en voksende lengt etter det gode liv på landet. Aurskog–Høland er et meget egnet sted for å imøtekomme disse behovene. Bygdas beliggenhet nær Oslo kombinert med mye natur og kulturminner er typiske kriterier som verdsettes av folk som vil ut av byen.

Et stadig sterkere effektiviseringskrav innen landbruket har gjort økonomien dårligere for mange gårdbrukere. De tradisjonelle ressursene på gården som skog og jord har kastet stadig mindre av seg samtidig som vedlikeholdskostnader på hus og redskap har økt kraftig. Denne utviklingen har fått flere gårdbrukere til å se etter andre ressursgrunnlag på eiendommene sine. Kulturminner er én slik verdi som det finnes mange av i kommunen, og som kan gi god avkastning ved riktig bruk. Ulike former for bygdeturisme med kulturminner som ramme har vist seg å være godt salgbart kombinert med aktiviteter eller bespisning. Det er av stor betydning at kulturminnene ikke overrestaureres, men oppleves som ekte med naturlig slitasje. Den største feilen som gjerne gjøres er forsøk på å gjøre et kulturminne "eldre" enn det det er.

Kommunen bør kunne legge til rette for å utvikle bygda til et reisemål for turister fra både inn- og utland. Sootkanalen, vannveiene og den gamle traséen etter Urskog-Hølandsbanen er flotte tilbud som kan videreutvikles i samarbeid med grunneiere langs de ulike rutene. Eksempler på et slikt tiltak kan være sykkel- eller padleturer med overnatting og bespisning på gårder eller andre interessante steder underveis. Gamle bryggerhus og stabbur kan ofte være egnede overnattingssteder til slik bruk. I tillegg kan skiltede kulturstier til ulike natur- og kulturminner være et tilbud som kan brukes i en kommersiell sammenheng.

3.10 Kulturminner i kommuneforvaltningen

Kommunen har en rekke utfordrende oppgaver innen kulturminneforvaltningen. Kulturminner vernet etter kulturminneloven har i dag et strengt vern. Forvaltningen av nyere tids kulturminner er i langt større grad overlatt til kommunens skjønn. Kulturminneplanen vil kunne bli et nyttig verktøy i denne sammenheng. Kommunen bør i tillegg utnytte fylkeskommunen, lokale historielag og verneforeninger som høringspartnere ved behandling av plan- og byggesaker som berører kulturminner. Fylkeskommunen vil også ha innsigelsesmyndighet ved plansaker som ikke ivaretar kulturminnehensyn tilfredsstillende.

De aller fleste av kommunens verneverdige kulturminner er omtalt i planen og gitt en vurdering i form av en verdisseting. Alle objekter som er verdsatt i en skala fra 1 til 4 (der 1 er høyeste verneverdi) må ansees som viktige kulturminner i kommunen. Objekter med vurdering til 1 og 2 er av så høy verdi både i lokal og regional sammenheng at riving eller annen form for utvendig endring ikke bør tillates. Objekter med vurdering til 3 og 4 er også verneverdige, men ofte sett som del av et større miljø. Verneverdige enkeltobjekter med vurdering 3 og 4 kan også være hus som har blitt ombygd i nyere tid, men som ikke er mer endret enn at en tilbakeføring er mulig å gjennomføre.

Kulturminner og estetikk sees ofte i sammenheng. Gamle verneverdige bygninger og landskap blir gjerne sett som estetisk vakre. Utfordringen ligger ofte i å kombinere vern med tilføring av nye bygningsvolumer og anlegg. På et gårdsbruk er det ofte en definert gårdsplass der bygningene danner "vegger" i tunet. Hvis det største bygningsvolumet, låven tas vekk vil tunet oppleves som mangelfullt og rommet mister en vegg. Mange slike låver står for fall på gårdene i kommunen da de ikke lenger er funksjonelle i den daglige driften. Nye stolpeløse vognskjul, korntørker og fjøs dekker gårdsdriftens behov. Når det ikke er vilje eller økonomi til å bevare de gamle låvene bør nye driftsbygninger fylle tomrommet etter disse i tunet. Riktig materialvalg og takvinkel er andre viktige elementer som det bør tas hensyn til.

Kårboliger har lenge vært vanlige på norske gårder. Disse ble i eldre tid enten bygget på samme tunet som resten av gårdsbebyggelsen eller så var boligen i den ene etasjen i hovedhuset mens den nye bonden bodde i resten. I de senere årene har kårboligene hatt en tendens til å bli bygget utenfor selve tunet, enten langs gårdsveien eller rett og slett ute på jordet. Dette er sjelden en heldige løsning sett fra et verne ståsted. Gården som et landskapselement blir underminert da bebyggelsesgrensene blir uklare og de nye kårboligene lett blir oppfattet som fremmedelementer i landskapet.

I mer urbane deler av kommunen har man den samme problemstillingen som på gårdsbrukene. Det er fullt mulig å få nye bygg mellom eksisterende eldre villabebyggelse til å berike et gateløp. For å lykkes med dette må det tas hensyn til form og materialvalg på den eksisterende bebyggelsen.

Et annet viktig satsningsområde kan være estetikk langs kommunens ferdselsårer.

Opplevelsen av et sted blir i dag ofte dannet gjennom et bilvindu. De mange som reiser fra Østfold til Romerike via Aurskog–Høland, eller som bruker veien fra Oslo til Sverige over Bjørkelangen tar seg sjelden tid til å stoppe og oppleve bygdas kvaliteter. For denne gruppen er det inntrykket fra bilturen som blir stående for vurderingen av kommunens estetiske kvaliteter. Det er derfor viktig at det tas hensyn til dette i arealplanleggingen i kommunen. Dette handler om alt fra mikrotiltak som gateløp og bussleskur og til opplevelsen av større landskapsrom. Siktlinjer er et moment man skal ha i minne ved planlegging av nye bygg og anlegg. Hvilke fondmotiver har man fra veien? Hvilke horisontlinjer har landskapet? Dette er to vesentlige spørsmål som bør stilles. I Aurskog - Høland er det spesielt de røde driftsbygningene i landbruket som oppleves som fondmotiver – noe som blikket fanges av når man skuer utover landskapet. Andre typiske fondmotiver er for eksempel gravhaugen ved Didriksborg i Nordre Høland, Aurskog kirke sett fra Rv 170 over Nordjordet og kornsiloen på Bjørkelangen.

4. Vurdering av kulturminner og kulturmiljøer

4.1 Delområder med viktige kulturminner og kulturlandskap

Dette kapittelet tar for seg delområder med spesielle kulturhistoriske kvaliteter og verneverdier. Kartutsnittene har blitt valgt slik at kulturminner og kulturmiljøer i størst mulig grad sees i sammenheng. Det er ikke foretatt noen særskilt registrering og vurdering av kommunes kulturlandskap. Likevel er kulturlandskapet, der det er åpenbare landskapsverdier i tilknytning til de ulike delområdene, i stor grad blitt vurdert og tatt med i planen.

4.2 Utvalgte delområder

Delområdene er:

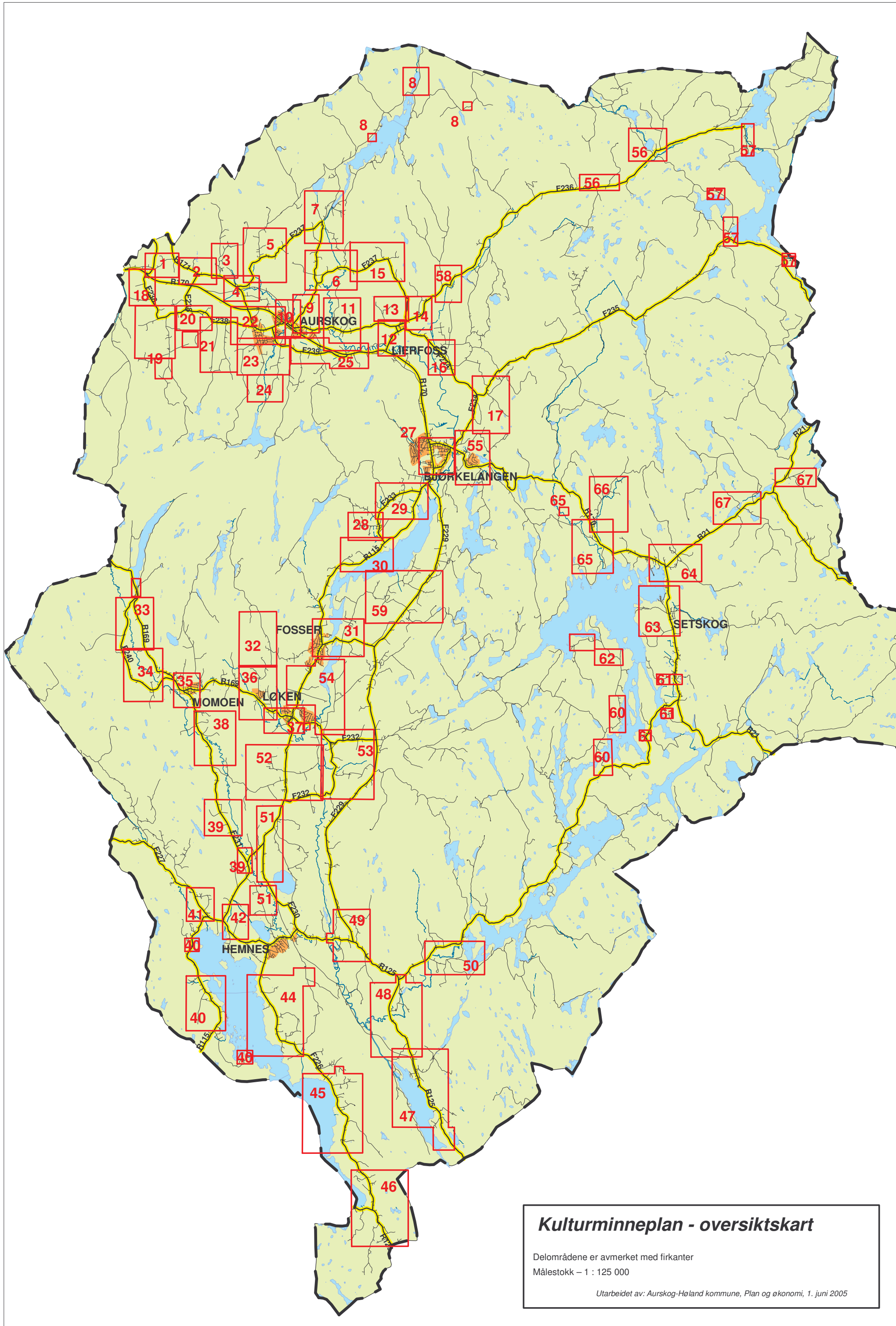
1. Harkerud, Stenberg og Verket
2. Killingmo
3. Kvaksrud og Haugen
4. Finstadbru
5. Borstad og Ødegård
6. Lokshaug
7. Balterud, Svensjøbrua og Hareton
8. Sundet og Botten
9. Åmot og Bogstad
10. Aurskog stasjon og Ullerud
11. Berger
12. Lierfoss og Våler
13. Dingsrud og Stykket
14. Nordby og Bråten
15. Røsholm og Hedum
16. Haneborg
17. Haugrim
18. Jahr og Dælen
19. Ekeberg, Lomsnes og Tønsberg
20. Korsmo og Berg
21. Myrvoll, Stubbjar og Engen
22. Aursmoen, Aur prestegård og Aurskog kirke
23. Linåkermoen, Nymoene, Rønning og Nybu
24. Hagen østre og vestre
25. Nordtveit, Hogstad, Toverud og Halvorsrud
26. Lier
27. Bjørkelangen sentrum og kirke
28. Åserud og Hornås
29. Rud og Skreppestad østre
30. Knoll, Komnes og Gromsrud
31. Fosser
32. Brannsrud, Taraldslia og Nitteberg
33. Tunnsjø bruk, Åserud, Åmot og Larsbråten
34. Sagbråten, Ensrud, Bjørnebråten, Fosskaug og Fossen
35. Momoen
36. Tuen og Skattum
37. Riser, Løken og Høland prestegård
38. Hafstein, Støvin, Solberg og Ovrum
39. Dølin, Voll og Østegården
40. Gangnes, Grepperud, Strand og Gukil
41. Saksegård, Hellegård, Haugen og Solum
42. Hemnes, Torp og gamle Hemnes kirkegård
43. Hemnes sentrum og Bråte
44. S. Kollerud, Holm, Strand, Daltorp og Bjerkenes
45. Kragtorp, Salstrokken, Stomperud og Bunes
46. Tuverud, Yddersbond, Kopperud, Krok og Nordby
47. Skulerud og Stusrud
48. Skogheim, Lund, Narvestad og Pavestad
49. Bergsjø, Nygård, Haugen og Evenby
50. Soprum, Bøn, Fossheim og Holmbru
51. Østby og Hjellebøl
52. Skedsmo, Løren, Salerud og Brautmet

53. Nes, Tøyen, Goro, Kongtorp og Sandem
54. Naddum, Rakkestad og Auten
55. Kjelle, Leiren og Eidsverket
56. Ovlien
57. Nordre og Søndre Mangen
58. Foss, Morgenlien, Haug og Damhaug
59. Maurtua, Ilebekk, Ringstad og Øsken
60. Kolstad, Brudal og Fossum
61. Bolstad, Gåsvik, Heggedal og Kaldåker
62. Skjeggeneset og Holmedal
63. Setskog sentrum, Velta, Olberg og Kinnestad

64. Tangen, Hverven, Gløtta og "Goliat"
65. Bunes, Halvorsrud, Åmot, Eidet og Veiby
66. Ødegården, Bråten, Fallet, Sætra og Haukalund
67. Tømmerrenna, Gulltjernmoen, Tjernsmo og Grasmoen
68. Verneverdige objekter utenfor delområdekartene

Kulturminnene er inndelt i følgende bevaringskategorier:

F:	Fredet kulturminne, dvs. automatisk fredet fornminne eldre enn 1537 og hus eldre enn 1650, eller kulturminne som er vedtaksfredet etter kulturminneloven.
1:	Kulturminne/landskapselement som er viktig i regional og delvis nasjonal sammenheng. Kan være fredningsverdig.
2:	Kulturminne/landskapselement som er viktig i lokal og regional sammenheng. Bevaringsverdig, bør sikres gjennom regulering.
3:	Kulturminne/landskapselement av mer lokal karakter. Har verdi i bevaringssammenheng.
4:	Kulturminne/landskapselement som er endret, men som del av et ellers verdifullt miljø, eller på annen måte har interesse.

Kulturminneplan - oversiktskart

Delområdene er avmerket med firkanter
Målestokk – 1 : 125 000

Utarbeidet av: Aurskog-Høland kommune, Plan og økonomi, 1. juni 2005

4.2.1 Delområde 1, Harkerud, Stenberg og Verket

Lokalisering

Området ligger rett øst og syd for grensen mot Sørums og nord for Rv 170. I øst grenser det mot område 4.2.2, Killingmo.

Kort historikk

Gården Harkerud skriver seg trolig fra vikingtid. Kjernen i hovedbygningen på Harkerud går for å være en av de eldste i kommunen. Angivelig oppført på 1600-tallet. Verket ble etablert som snekkerverksted i 1946 etter noen år med ulike produksjoner begynte de å spesialisere seg på gymnastikkapparater og utstyr til treningshaller og lignende. Der er produksjon der ennå.

Registreringer

Fornminner

Det er ikke registrert fornminner i området.

Nyere tids kulturminner

- Harkerud 211/1: Våningshus bu, låve.
- Stenberg 211/12: Våningshus uthus og låve
- Verket 200/6: Industribygg fra etterkrigstiden.

Vernestatus

Harkerud, Stenberg og Verket er i gjeldende kommuneplan avsatt til LNF-område.

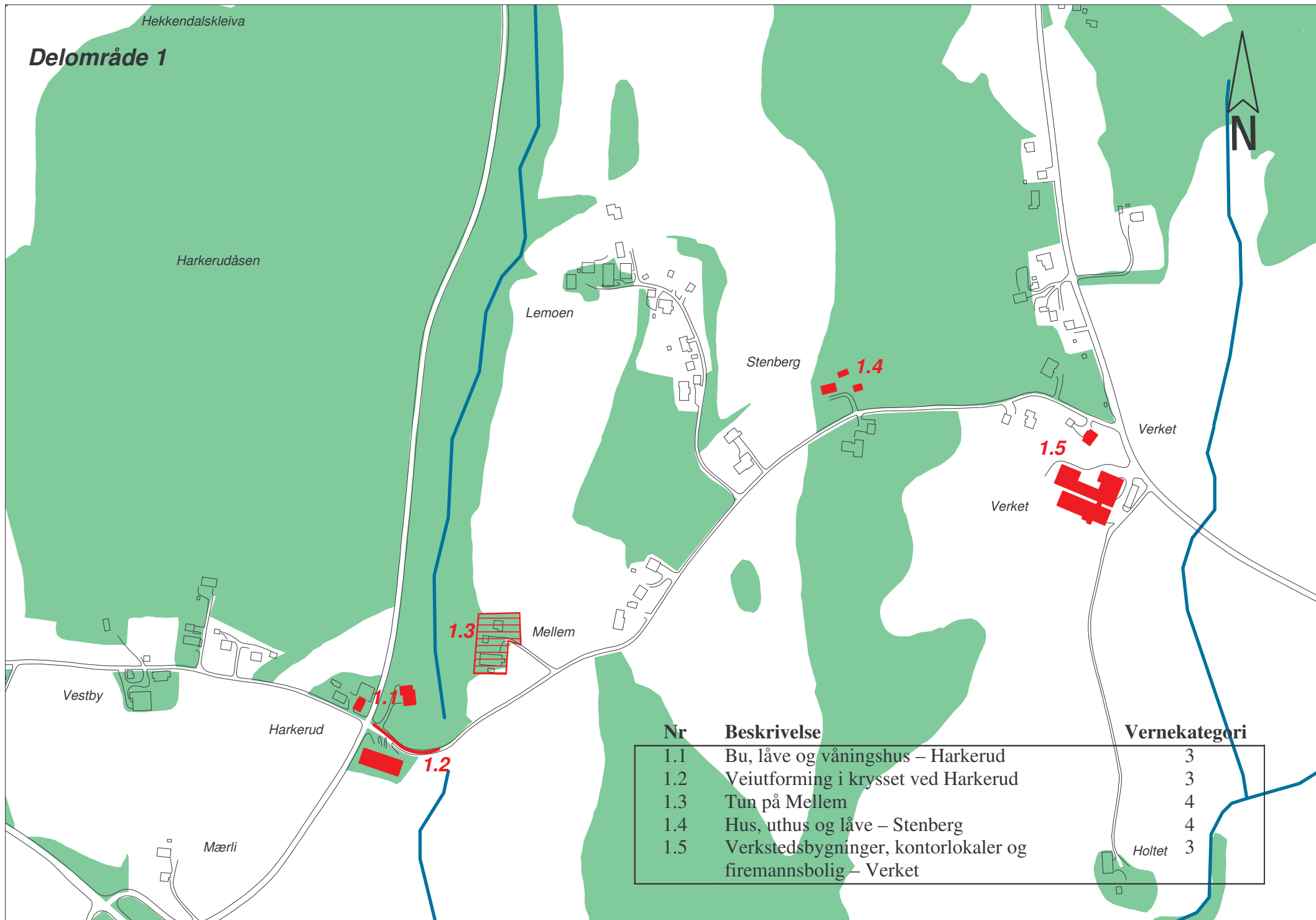
Begrunnelse for vern

Harkerud med sin plassering i et veikryss er viktig som identitetskaper for reisende i området. Våningshuset skal inneholde en bygningskjerne av høy alder. Bua helt nede ved veikrysset er et hyggelig innslag og beriker og markerer, sammen med låven og den øvrige bebyggelsen, knutepunktet mellom fylkesvei 238 og veien fra Harkerud til Verket. Stenberg er et typisk eksempel på småbruks-arkitektur fra mellomkrigsårene. Verket er et godt eksempel på småindustrien som vokste opp på landsbygda på 1900-tallet. Bebyggelsen er lav og godt tilpasset terrenget rundt og er viktig som identitetsmerke langs riksvei 171.

Forslag til forvaltning

Låven, bua og det gamle våningshuset på Harkerud bør bevares og veikrysset bør opprettholdes med den buktende veien ned ved låven. Store bjørkestrær nord for våningshuset bør sikres og det bør plantes nye bjørker der de gamle er døende. Hallene og kontorbygningen på Verket bør bevares og nye bygg bør tilpasses og innordne seg den allerede eksisterende bebyggelsen.

Delområde 1

4.2.2 Delområde 2, Killingmo

Lokalisering

Området grenser mot delområde 4.2.1 i vest, til Steinbakkholtet i øst, mot Rv 170 i syd og mot nord til skogen bak Øvre Killingmo.

Kort historikk

Killingmo har trolig vært én eiendom fram til befolkningsveksten i senmiddelalder. I nyere tid har eiendommen først blitt delt i Øvre og Nedre, og senere har Nedre igjen blitt delt i to. Det har også blitt skilt ut flere plasser under Killingmo. I storstua på Killingmo østre ble de første herredstyremøtene i Urskog holdt. Det har også en periode vært butikk i bygningen. Langs Rv 171 øst for Killingmo, ble det på 1900-tallet oppført noen villaer.

Registreringer

Fornminner

Det er ikke registrert fornminner i området.

Nyere tids kulturminner

- Killingmo østre 201/1: Drengestue, bu og grisehus.
- Killingmo nedre 201/2: Våningshus midt på 1800-tallet, sidebygning, bu 1937, låve 1937, utekjeller og smie.
- Killingmo Øvre 200/1: Våningshus, sidebygning 1600-tallet?, bu 1760?, låve
- Villabebyggelse langs Rv 171.

Vernestatus

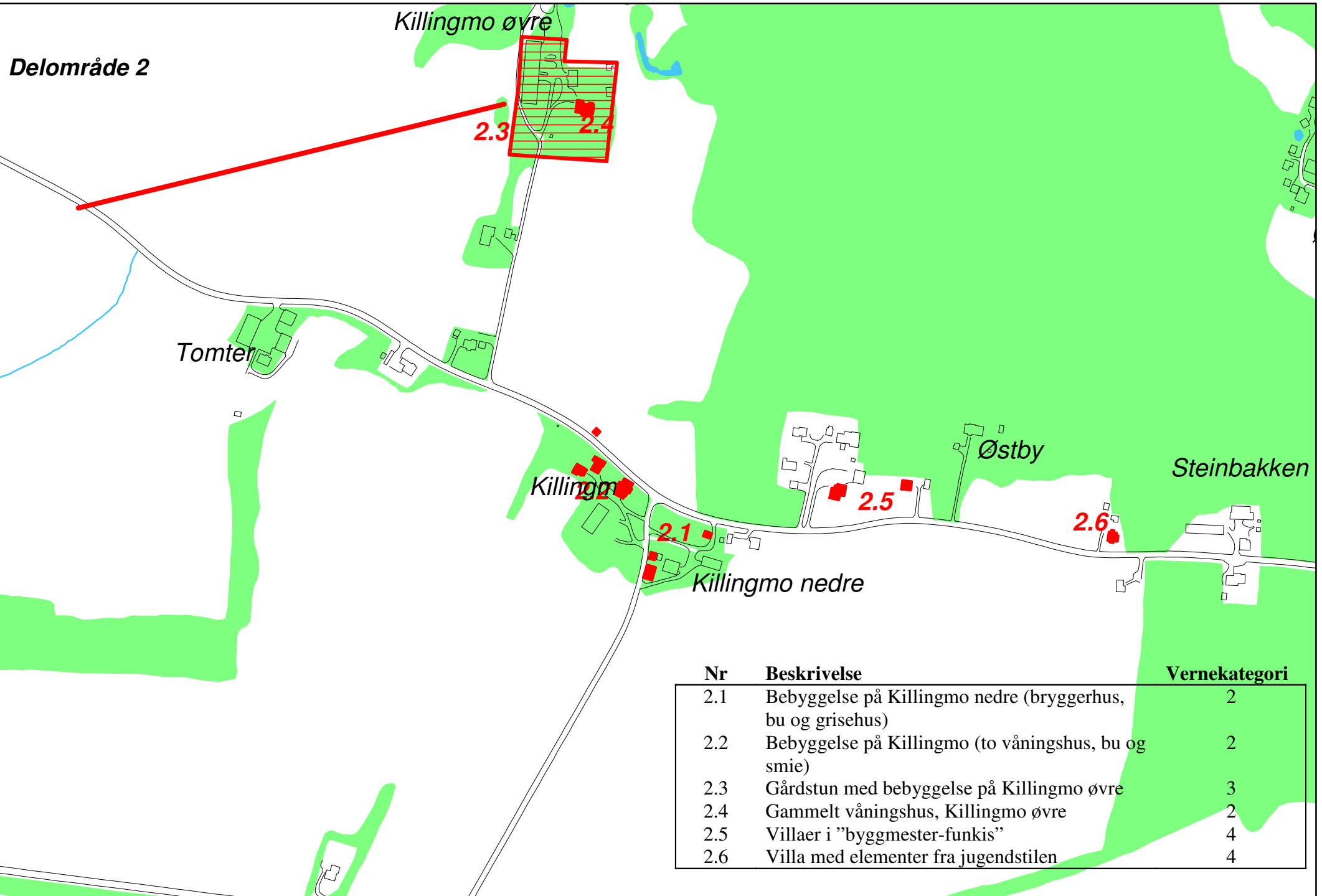
Området er i gjeldende kommuneplan avsatt til LNF-område.

Begrunnelse for vern

Nedre Killingmos beliggenhet rundt et veikryss, og Øvre Killingmos beliggenhet på en høyde godt eksponert fra Verket, gir området en viktig rolle som landskapselement langs en av kommunens ferdselsårer. På alle tre brukene er det flere godt bevarte bygninger fra 17-, 18- og 1900-tallet. Sidebygningen på Øvre Killingmo er trolig fra 1600-tallet, og kan være automatisk fredet hvis den er bygget før 1650.

Forslag til forvaltning

Bebyggelsen bør så langt det er mulig bevares der den står. Nye bygninger bør plasseres innenfor de eksisterende tunordningene slik at firkanttunene ikke visuelt flyter ut over sine grenser. Siktlinjen fra rv 171 mot Øvre Killingmo bør ikke stenges med hus eller anlegg.

4.2.3 Delområde 3, Kvaksrud og Haugen

Lokalisering

Området ligger rett nord for Steinbakkholtet og går også under navnet Oladalen.

Kort historikk

Kvaksrud er opprinnelig en plass under Finstad store. Den ble trolig ryddet på slutten av 1500-tallet noe som er uvanlig tidlig for slike plasser. Noen vanlig husmannsplass har Kvaksrud neppe vært da eiendommens størrelse og familiene som bodde der ikke var typisk for plasser på denne tiden.

Registreringer

Fornminner

Det er ikke registrert noen fornminner i området.

Nyere tids kulturminner

- Kvaksrud 193/6: Våningshus, låve og bu
- Bergan 193/16: Våningshus, uthus, hage med beplantning og stakittgjerde.
- Gran 193/4: Steinfjøs og låve
- Gunhildrud 199/1:Sag

Vernestatus

Området er i gjeldende kommuneplan avsatt til LNF-område.

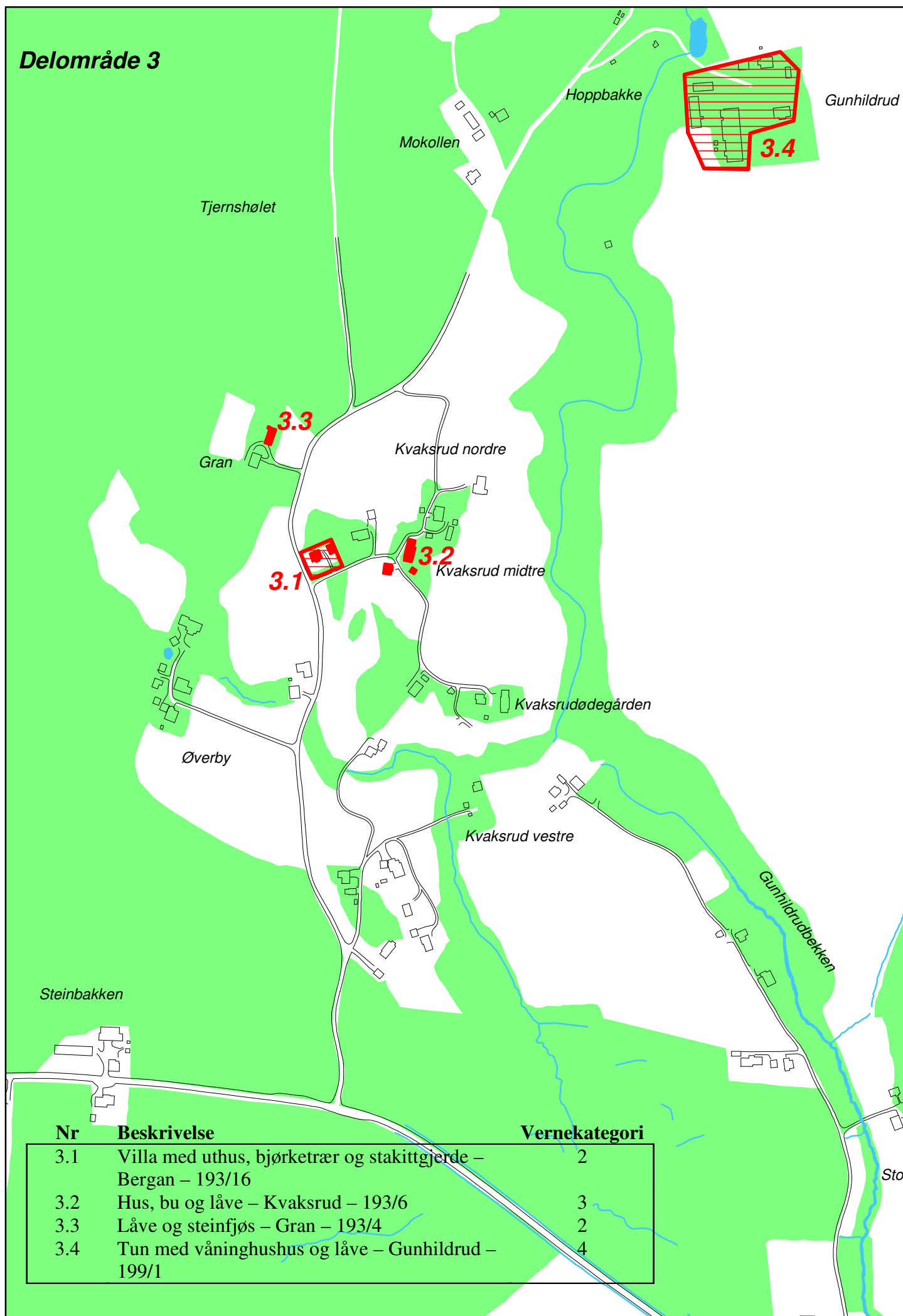
Begrunnelse for vern

Villaen på Bergan med uthus og stakittgjerde ved veiskillet til Kvaksrud var eid av skredder Skjønnhaug og er et godt eksempel på små villaer i enkel sveitserstil som ble vanlige i tiårene før og etter 1900. Huset er restaurert med respekt for opprinnelige bygningsdetaljer og er et godt eksempel til etterfølgelse. Steinfjøset på Gran er ett av ytterst få bevarte hus av denne typen. I tillegg til sin sjeldenhet er fjøset et vakkert bygg som pynter opp langs bygdeveien

Forslag til forvaltning

Villaen med hage på Bergan og låven og steinfjøset på Gran bør reguleres til spesialområde til bevaring. Bebyggelsen på Kvaksrud bør bevares og eventuelle nybygg bør tilpasses den gamle bygningsmassen.

Delområde 3

4.2.4 Delområde 4, Finstadbru

Lokalisering

Området ligger ved den nedlagte jernbanelinja ved Finstadbru stasjon.

Kort historikk

Da Urskog- Hølandbanen sto ferdig i 1896 oppsto det ulike aktiviteter rundt Finstadbru stasjon. Sagbruk og ulike handelssteder er eksempler på dette. Den første stasjonsbygningen på Finstadbru ble flyttet til Finstad Store i 1935 og tatt i bruk som bryggerhus. Rundt 2000 ble den gamle stasjonen flyttet til museumsbanen på Sørumsand og satt opp som stasjon der. Ny stasjonsbygning ble bygget på Finstadbru i 1935. Etter nedleggelsen av jernbanen og stasjonen har en rekke av bygningene knyttet til sagbruk og handel enten blitt revet eller mistet sin funksjon og står til forfall.

Registreringer

Fornminner

Det er ikke registrert noen fornminner i området.

Nyere tids kulturminner

- Finstadbru stasjon: Gammel stasjonsbygning
- Åserud: Landhandel
- Solvang 193/7: Gammel landhandel med lagerhus og grisehus etter brødrene Borstad

Vernestatus

Området er delvis regulert til byggeområde og golfbane. Jernbanetraséen gjennom golfbanen og den gamle stasjonsbygningen er regulert bevaring. Deler av området er avsatt til LNF-område i gjeldende kommuneplan.

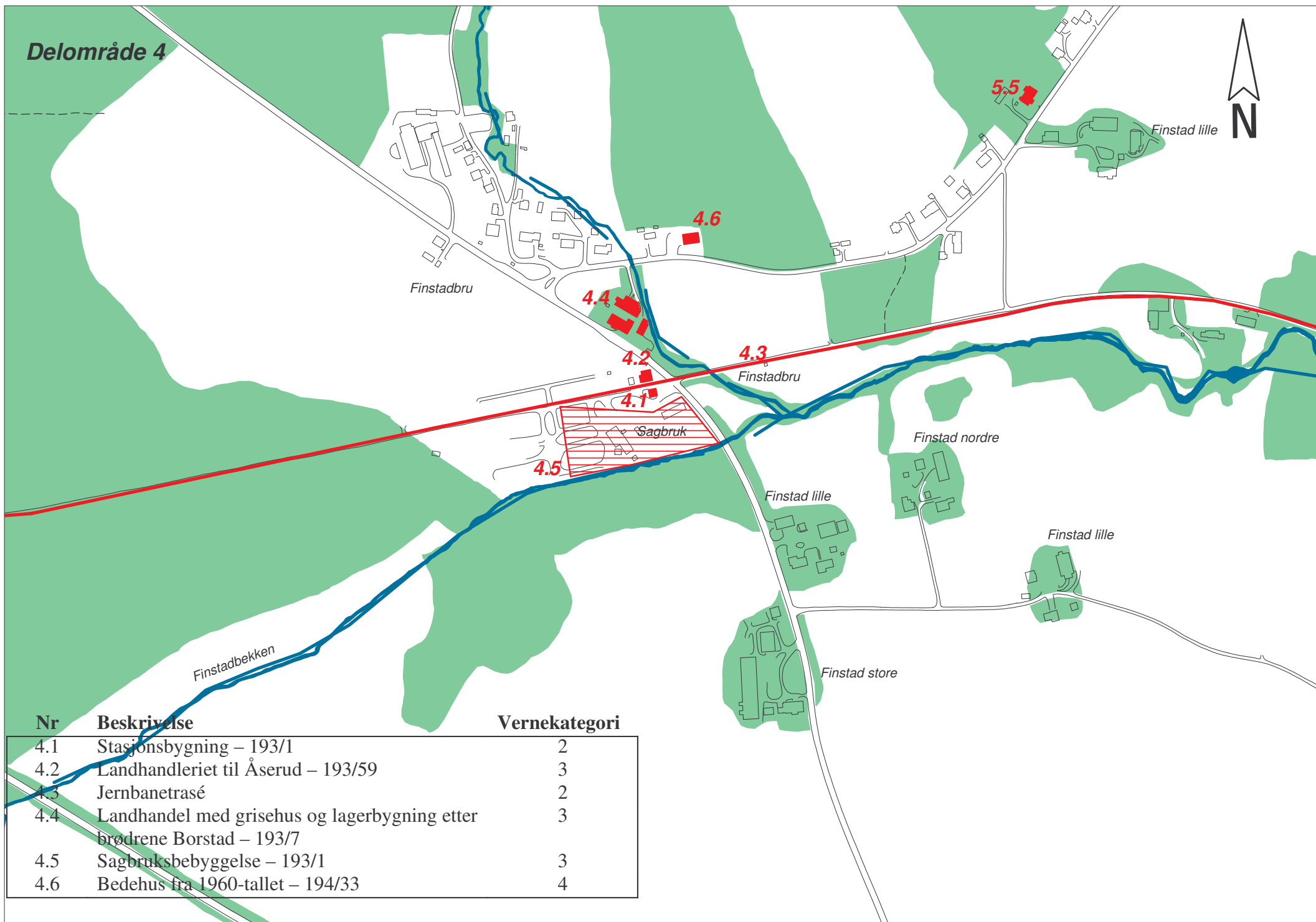
Begrunnelse for vern

Finstadbru er et viktig sted i kommunens jernbanehistorie. Den gamle jernbanetraseen er fortsatt godt synlig gjennom området og Finstadbru stasjon er én av kun to bevarte stasjonsbygninger i kommunen. Miljøet rundt stasjonen har fremdeles bevart bygninger fra både handel og sagbruksvirksomhet.

Forslag til forvaltning

Åserud landhandel bør reguleres til bevaring. Jernbanelinja bør opprettholdes som turvei og bør kunne danne utgangspunkt for et sammenhengende turveinett gjennom hele kommunen. Det gamle landhandleriet etter brødrene Borstad med begge uthusene bør reguleres til bevaring. Rester etter sagbruksdriften bør bevares.

Delområde 4

4.2.5 Delområde 5, Borstad, Ødegård

Lokalisering

Området ligger nord for idrettsanlegget på Finstadbru og opp til og med Borstad.

Kort historikk

Huset på Vilberg ble opprinnelig bygget som skolestue på Lokshaug på midten av 1800-tallet. I 1915 ble huset flyttet til Vilberg.

Registreringer

Fornminner

Nord for området, 370 meter øst for Grøtli søndre 197/2 er det registrert en bygdeborg.

Nyere tids kulturminner

- Ødegård 193/2: Gårdsbebyggelse.
- Ødegård 193/3: Gårdsbebyggelse.
- Borstad søndre 195/1: Gårdsdam.
- Vilberg: Våningshus, forhenv. Skolebygning på Lokshaug.

Vernestatus

Vilberg er regulert til byggeområde. Området er for øvrig avsatt til LNF-område i gjeldende kommuneplan.

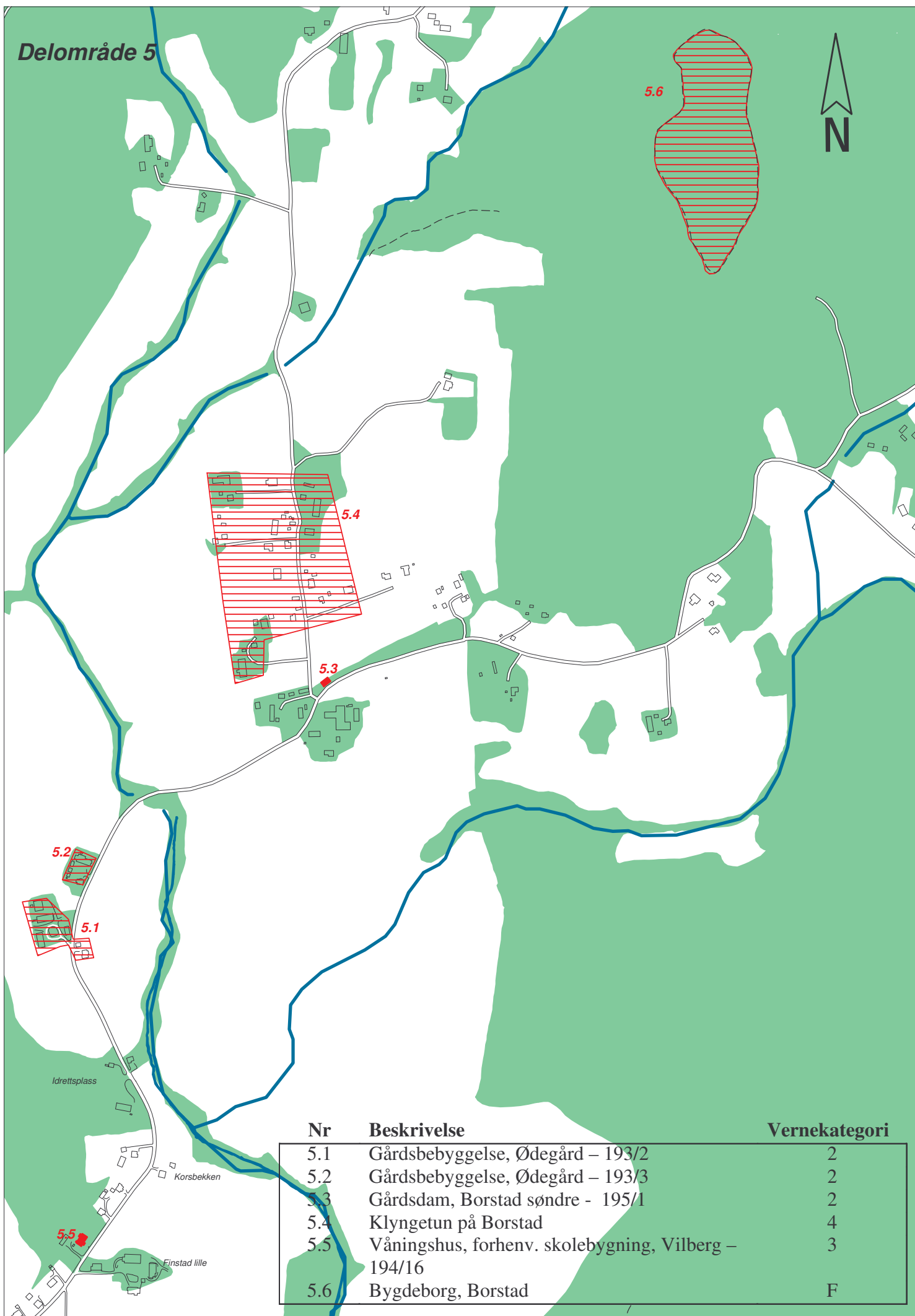
Begrunnelse for vern

Landskapet fra idrettsanlegget og nordover går i buktende linjer og gir et rolig inntrykk. Når man kommer opp til tunene på Ødegård kommer det til syne to anlegg med flere godt bevarte bygninger.

Forslag til forvaltning

Tunet på Ødegård 193/3 og det åpne landskapet fra idrettsplassen og nordover bør reguleres til bevaring. På 193/3 Ødegård bør ny bebyggelse unngås. Den gamle skolebygningen på Vilberg bør bevares.

Delområde 5

Nr	Beskrivelse	Vernekategori
5.1	Gårdsbebyggelse, Ødegård – 193/2	2
5.2	Gårdsbebyggelse, Ødegård – 193/3	2
5.3	Gårdsdam, Borstad søndre - 195/1	2
5.4	Klyngetun på Borstad	4
5.5	Våningshus, forhenv. skolebygning, Vilberg – 194/16	3
5.6	Bygdeborg, Borstad	F

4.2.6 Delområde 6, Lokshaug

Lokalisering

Området går fra Lokshaugbrua og nord til Balterud, østover til og med Lokshaugfossen.

Kort historikk

Lokshaug er en gård fra vikingtid eller tidligere. Beliggenheten ved Haretonelva ble utpå 1600-tallet og fram til 1900-årene viktig for eiendommens utvikling. Her hadde gården kvern, vadmelsstampe og sag. På 1900-tallet ble saga bygget om fra vannkraft til elektrisitet med to egne turbiner. Gårdstunet på Lokshaug lå tidligere ca 100 meter syd/vest for nåværende bebyggelse. I tiden rundt 1850 ble tunet flyttet dit det ligger i dag og i en periode i første halvdel av 1900-tallet var det to brukere på gården som delte samme tun og bygningsmasse. Plassen Lokshaugfossen var gjennom mye av historien sagmesterbolig for saga like ved. Det skal ha vært landhandel i bygningen i 1865. I dag fungerer dette huset som fritidsbolig.

Registreringer

Fornminner

Det er registrert et gravfelt fra vikingtid på Skjelholen og øst for gnr/bnr 184/17,31 er det registrert en bautastein.

Nyere tids kulturminner

- Lokshaug 184/1: Gårdstun med våningshus, uthus, bu og trekker.
- Villa i funkisstil med granhekk ved fylkesvei 237.
- Lokshaugfossen 184/5: Våningshus fra tidlig 1800-tall.
- Lokshaugfossen: Damanlegg og sagbruk.
- Asphaug: Hus og allé.
- Titterud 184/7: Gammel stue langs gårdsvei

Vernestatus

Området ligger i gjeldende kommuneplan i et LNF-område.

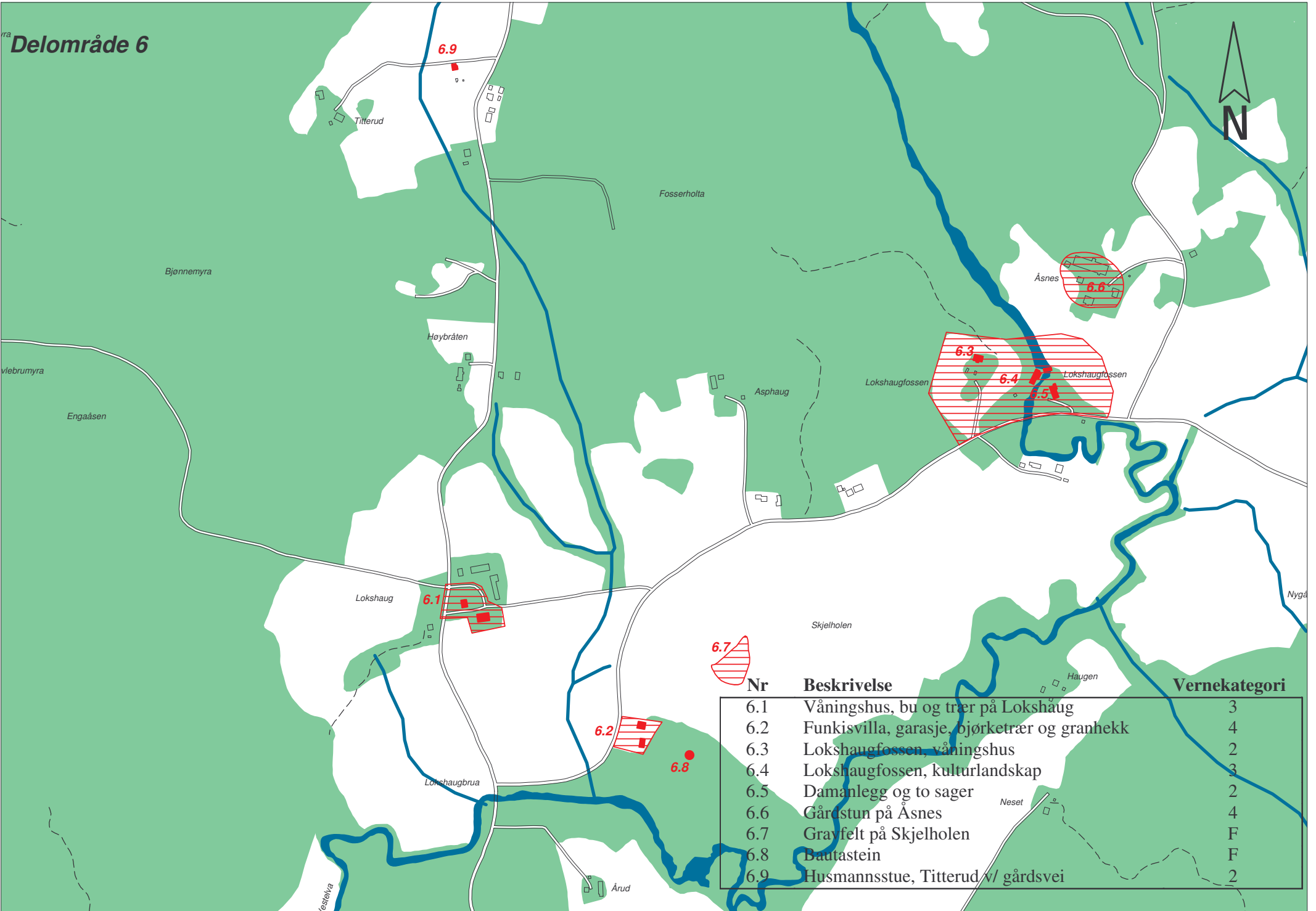
Begrunnelse for vern

Lokshaug ligger godt eksponert fra Lokshaugbrua og fylkesvei 237 og har godt bevart våningshus og bu. Trerekkene som er plantet på gårdsområdet strammer opp komposisjonen for tunet og danner fine vegger rundt gårdsplassen. Huset på Lokshaugfossen er et godt bevart eksemplar av midtganghustypen som det var vanlig å bygge på begynnelsen av 1800-tallet. Kulturlandskapet rundt huset er sjarmerende og binder stedet fint sammen med sagbruket i fossen som har gitt området navn.

Forslag til forvaltning

Firkanttunet på Lokshaug bør opprettholdes. Eventuelle nybygg bør så langt det er mulig innordnes i den eksisterende tunordningen og våningshuset, bua og trærne rundt tunet bør bevares og suppleres med nye når de gamle dør. Huset på Lokshaugfossen, kulturlandskapet rundt og sagbruket med damanlegg bør reguleres til bevaring.

Delområde 6

Nr	Beskrivelse	Vernekategori
6.1	Våningshus, bu og trær på Lokshaug	3
6.2	Funkisvilla, garasje, bjørketrær og granhekk	4
6.3	Lokshaugfossen, våningshus	2
6.4	Lokshaugfossen, kulturlandskap	3
6.5	Damanlegg og to sager	2
6.6	Gårdstun på Åsnes	4
6.7	Gravfelt på Skjelholen	F
6.8	Bautastein	F
6.9	Husmannsstue, Titterud w/ gårdsvei	2

4.2.7 Delområde 7, Balterud, Svensjøbrua, Hareton

Lokalisering

Området strekker seg fra Balterud og Sagbråten i syd og langs begge sider av Haretonelva opp til Ulviksjøen.

Kort historikk

Hareton har gjennom mange år vært en betydelig skogeiendom. I 1867 ble gården delt i to, og eiendomsgrensa ble trukket midt gjennom våningshuset på gården. Slik ble de to halvdelene av huset bolig for hver av gårdsbrukene. Etter hvert ble det bygget nye uthus til begge brukene men samlet rundt ett felles gårdstun. Harethondammen er første gang nevnt i 1621.

Registreringer

Fornminner

Balterud 183/4: Hule ca en kilometer vest for gården.

Nyere tids kulturminner

- Balterud Ø 183/1: Våningshus, bu, fjøs, smie og jordkjeller
- Balterud V 183/4: Bryggerhus.
- Sagbråten: Våningshus og låve. Rester etter damanlegg.
- Hareton 182/1 og 21: Fellestun med dobbelt våningshus med rester etter gammel hage, to buer og potetkjeller.
- Myrvold 182/11: Bu og tømmerlåve
- Tolerud 184/3: Våningshus
- Enger 182/3: Låve og bu

Vernestatus

Område ligger er i gjeldende kommuneplan avsatt til LNF-område.

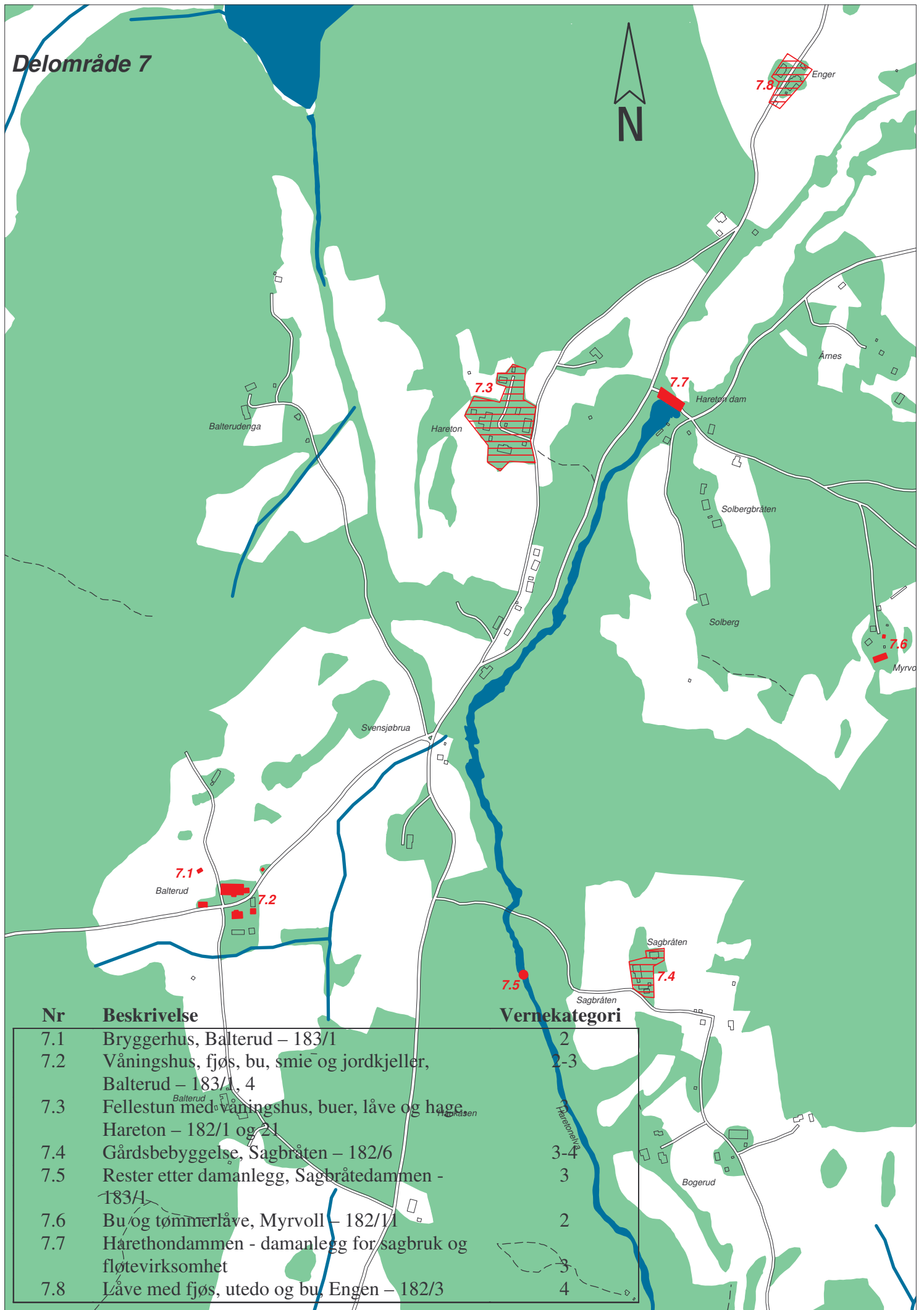
Begrunnelse for vern

På nordre Balterud er det en rekke godt bevarte og interessante bygninger. I tillegg ligger gården godt synlig for reisende på veien gjennom tunet. Den gamle stuebygningen langs gårdsveien til Titterud har mye av de autentiske bygningsdetaljene bevart til tross for et akselererende forfall. Fellestunet på Hareton er meget interessant med to eiendommers gårdsbebyggelse som sammen danner ett tun. Våningshuset på Hareton har mye av de opprinnelige bygningsdetaljene bevart og den gamle hagen rundt huset har flere gamle frukttrær og trolig også rester etter gamle stauder. Gamle hager med opprinnelig vegetasjon er i dag sjeldne å finne. I muren under fjøset på Enger finner man eksempler på flott murarbeid. Det samme finner man i trappa på bua samme sted. Tømmerlåver som den på Myrvoll er stadig mer sjeldne å finne og bør bevares.

Forslag til forvaltning

Bryggerhuset på Balterud V, driftsbygningen, bua, grisehuset, potetkjelleren og smia på Balterud Ø, stuebygningen langs gårdsveien til Titterud og tømmerlåven på Myrvoll bør reguleres til bevaring. Fellestunet på Hareton bør bevares og opprettholdes som et åpent firkanttun. Det bør vurderes å sette i verk tiltak for å bevare restene etter gammel beplantning i frukthagen bak det gamle våningshuset.

Delområde 7

Nr	Beskrivelse	Vernekategori
7.1	Bryggerhus, Balterud – 183/1	2
7.2	Våningshus, fjøs, bu, smie og jordkjeller, Balterud – 183/1, 4	2-3
7.3	Fellestun med våningshus, buer, låve og hage, Hareton – 182/1 og 21	3-4
7.4	Gårdsbebyggelse, Sagbråten – 182/6	3-4
7.5	Rester etter damanlegg, Sagbråtedammen - 183/1	3
7.6	Bu og tømmerlåve, Myrvoll – 182/11	2
7.7	Harethondammen - damanlegg for sagbruk og fløtevirksomhet	3
7.8	Låve med fjøs, utedo og bu, Engen – 182/3	4

4.2.8 Delområde 8, Sundet, Botten

Lokalisering

Området ligger lengst nord i kommunen langs Ulviksjøen mot grensa til Nes kommune.

Kort historikk

Plassen Botten ble trolig bygget i tiden rundt år 1800. Det var jordbruksdrift her inn på 1900-tallet men jordene er i dag grodd til med blandingsskog. Sørensrud stammer trolig også fra begynnelsen av 1800-tallet og har hatt samme utvikling som Botten med fraflytting, gjengroing og omgjøring til feriested. Ulviken skole ble finansiert og bygget i 1881 av beboerne i området og var brukt til skolestue frem til 1946. Senere har bygningen blitt benyttet som grendehus før det ca i 1980 ble solgt til private.

Registreringer

Fornminner

Det er ikke registrert noen fornminner i området.

Nyere tids kulturminner

- Sundet 171/12: Bu.
- Sørensrud 173/11: Bu (kan se ut til å ha vært kjone tidligere) og uthus med do.
- Botten 175/17: Våningshus, bu. Jordkjeller og uthus.
- Ulviken skole 182/3: Skolebygning.
- Åsnessetra 180/7: Seteranlegg.

Vernestatus

Området er i gjeldende kommuneplan avsatt til LNF-område.

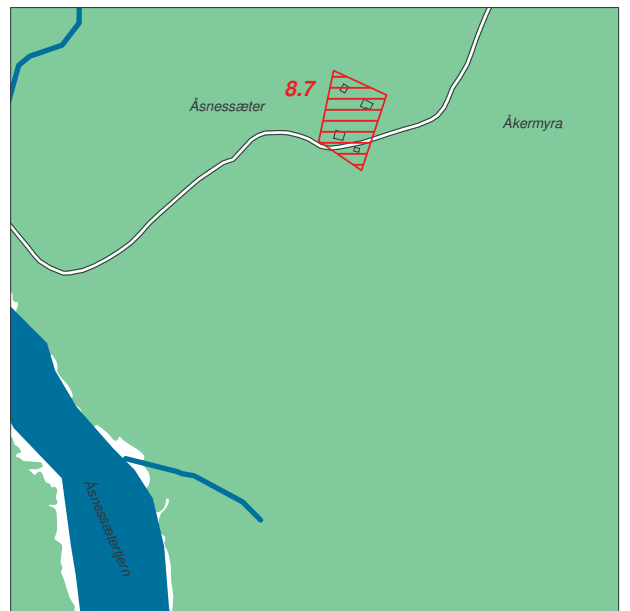
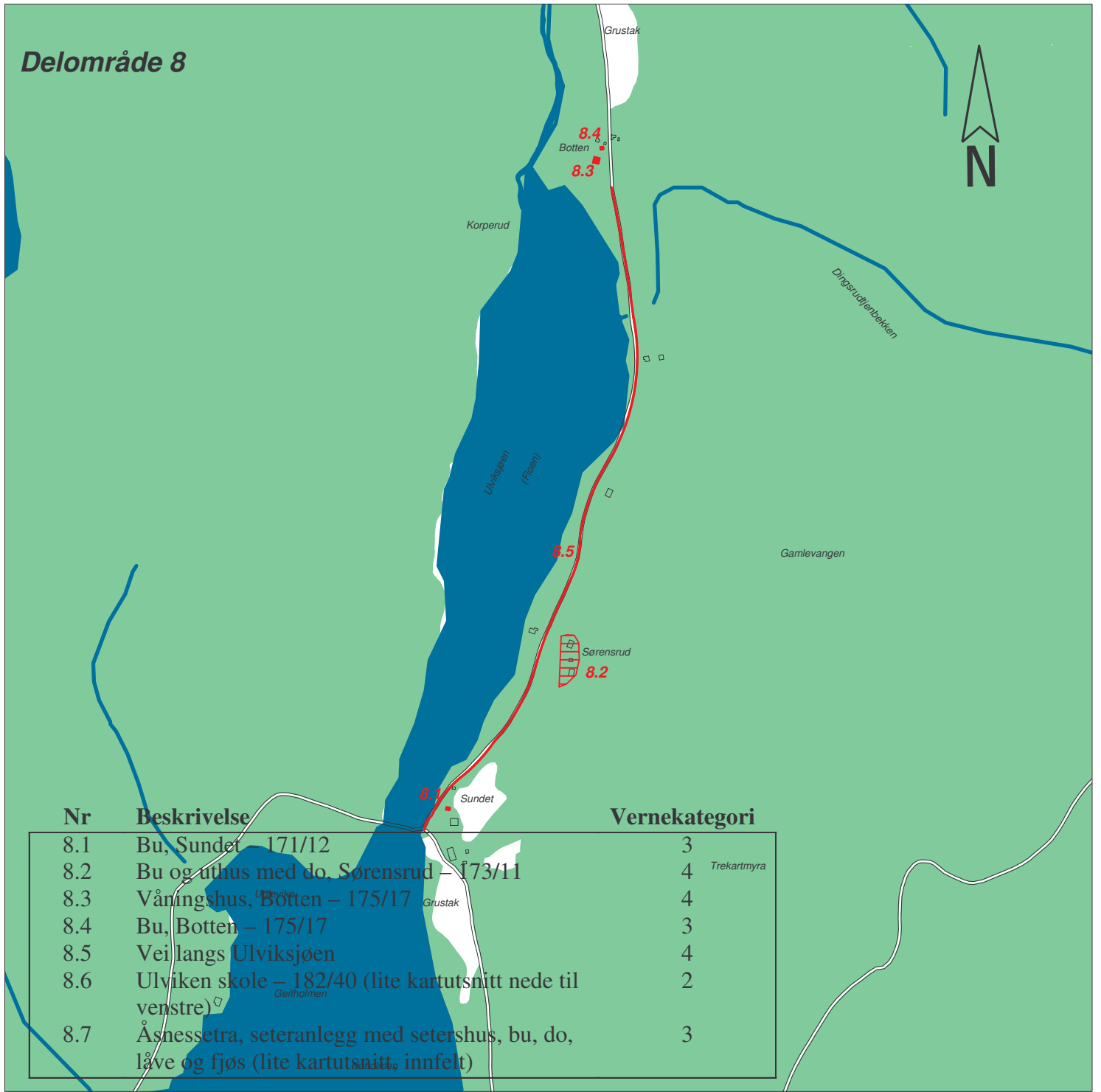
Begrunnelse for vern

Det er viktig å bevare noen rester etter skogsplassene i kommunen. Her ved Ulviksjøen var det nettopp et slikt bomiljø på 1800- og inn på 1900-tallet. Nå er plassene fraflyttet og mange av husene står for fall.

Forslag til forvaltning

Ulviken skole bør reguleres til bevaring. Eierne av de ulike plassene i området bør oppfordres til å bevare mest mulig av den gamle bygningsmassen for å sikre framtiden eksempler på skogsplassbebyggelse.

Delområde 8

4.2.9 Delområde 9, Åmot og Bogstad

Lokalisering

Området ligger syd for Lokshaugbrua, mellom Vestelva og Lierelva. I syd er grensen fylkesvei 236.

Kort historikk

Åmot har i lange tider vært et veldrevet bruk. Bebyggelsen som står på gården i dag er vesentligst fra lensmann Sven Emil Dahl Holmsens tid. Han kjøpte eiendommen i 1865. Gården har hatt kvern og sag i Åmotfossen og på 1900-tallet var det også elektrisitetsverk, fargeri og teglverk ved elva.

Registreringer

Fornminner

Det er registrert 11 gravhauger 300 meter vest for N Bogstad.

Nyere tids kulturminner

- Aamot 185/1: Våningshus, drengestue, bu, låve og gårdsdam og lysthus på andre siden av Fv 237.
- Bebyggelse på Bogstad nordre.
- Bøndenes hus fra 1925.

Vernestatus

Området er i gjeldende kommuneplan avsatt til LNF-område.

Begrunnelse for vern

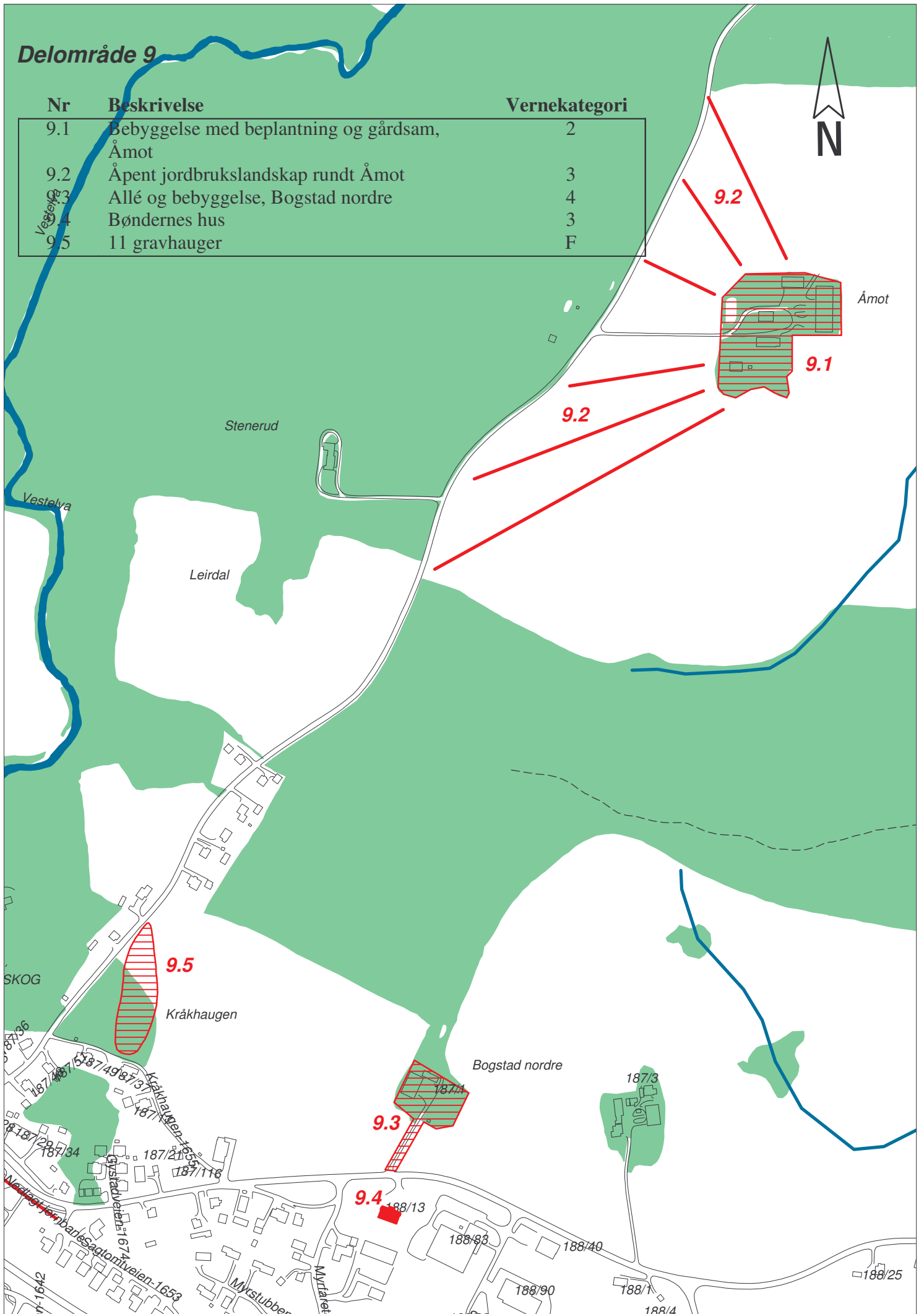
Åmot er en gård der den kulturhistoriske bygningsmassen har blitt tatt på alvor. Gården framstår som velholdt uten å virke ”overrestaurert”. Flott beplantning som granhekk og bjørkeallé er sammen med den store gårdsdammen med på å smykke denne vakre eiendommen. Gårdens beliggenhet langs fylkesvei 237 gjør også stedet til et viktig referansepunkt for reisende.

Forslag til forvaltning

Bygningsmassen, gårdsdammen og beplantningen på Åmot bør bevares. Eventuell ny bebyggelse bør unngås eller inn- og underordnes i den eksisterende tunordningen. De åpne jordene rundt husene med siktlinjer fra veien og mot Åmot bør ikke fortettes. Bebyggelsen og alléen på Bogstad nordre bør bevares.

Delområde 9

Nr	Beskrivelse	Vernekategori
9.1	Bebyggelse med beplantning og gårdsam, Åmot	2
9.2	Åpent jordbrukslandskap rundt Åmot	3
9.3	Allé og bebyggelse, Bogstad nordre	4
9.4	Bøndernes hus	3
9.5	11 gravhauger	F

4.2.10 Delområde 10, Aurskog stasjon og Ullerud

Lokalisering

Området ligger rundt det gamle stasjonsområdet ved Aurskog stasjon like nord for rv 170.

Kort historikk

Etter etableringen av Urskog-Hølandsbanen utkrystalliserte dette området seg som et av de tydeligste sentrene i Aurskog. Det ble bygget butikker og større boliger nærmest stasjonen og mindre villaer i området rundt.

Registreringer

Fornminner

Det er ikke registrert noen fornminner i området.

Nyere tids kulturminner

- Ullerud 186/1: Våningshus, bryggerhus og bu.
- Ullerud 186/2: Våningshus og bu.
- Villa og forhenværende manufakturforretning.
- Villa Nebbenes, opprinnelig pensjonat og butikk. Huset ble flyttet hit fra Nes ca 1922.
- Frydenlund 11, 187/11, 24: Forhenværende butikk til Korterud.
- Forhenværende kafé.
- Jernbanetraseen.

Vernestatus

Store deler av området er regulert til utbygging. Deler av området er avsatt til LNF-område i kommuneplanens arealdel.

Begrunnelse for vern

Aurskog stasjon er fremdeles et knutepunkt i kommunen. Det ligger en bussterminal her, og flere av kommunens fylkesveier møter rv 170 her. I og med at riksveien går på utsiden av det gamle sentret har stedet kvaliteter som et forholdsvis rolig sted med potensiale som bolig- og rekreasjonsområde. Flere av bygningene har en arkitektur som skiller seg en del fra kommunens vanlige bebyggelse. Forretningslokalet på 187/14 har fremdeles butikkinnredningen fra mellomkrigstiden bevart.

Forslag til forvaltning

Den gamle jernbanetraséen bør sikres som kulturhistorisk turvei og de verneverdige bygningene rundt stasjonen bør reguleres til bevaring og delvis tilbakeføres til sine opprinnelige fasadeutforminger. Butikkinteriørene i 187/14 bør registreres og anbefales bevart for ettertiden. Biltrafikken i området bør i størst mulig grad reduseres og flyttes over på Rv 170.

Delområde 10

Nr	Beskrivelse	Vernekategori
10.1	Forhenværende forretningslokale – 187/11	3
10.2	Nebbenes Herskabelig villa – 187/27	3
10.3	Stor bolig fra tiden rundt 1920 – 187/14	4
10.4	Sveitservilla – 192/98	3
10.5	Jernbanelinje	2
10.6	Våningshus, bryggerhus og bu på Ullerud – 186/1	3-4
10.7	Våningshus og bu på Ullerud – 186/2	3-4

